

O arheološkim istraživanjima crkve sv. Luke Evandeliste u Novskoj 2018. godine

Belaj, Juraj; Stingl, Sebastijan

Source / Izvornik: **Annales Instituti Archaeologici, 2019, XV, 75 - 99**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:291:684726>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported/Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

Annales

Instituti

Archaeologici

XV - 2019

Godišnjak

*Instituta za
arheologiju*

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Editor's office address

Institut za arheologiju/Institute of Archaeology
HR-10000 Zagreb, Ulica Ljudevita Gaja 32
Telefon/phone 385 (0) 1 6150250
fax 385 (0) 1 6055806
e-mail: iarh@iarh.hr
http://www.iarh.hr

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

Marko Dizdar

Izvršna urednica/Desk editor

Katarina Botić

Tehnička urednica/Technical editor

Katarina Botić

Uredništvo/Editorial board

Katarina Botić, Ana Konestra, Hrvoje Kalafatić, Daria Ložnjak Dizdar, Saša Kovačević, Bartul Šiljeg, Siniša Krznar;
Mario Gavranović (Austrija), Boštjan Laharnar, Alenka Tomaž (Slovenija)

Izdavački savjet/Editorial committee

Vlasta Begović, Marko Dizdar, Dunja Glogović, Snježana Karavanić, Goranka Lipovac Vrkljan, Branka Migotti,
Kornelija Minichreiter, Ante Rendić Miočević, Tajana Sekelj Ivančan, Tihomila Težak Gregl, Željko Tomičić, Ante Uglešić

Lektura/Language editor

Renata Draženović i Marko Dizdar (hrvatski jezik/Croatian)

Prijevod na engleski/English translation

Marko Maras i autori / Marko Maras and authors

Dizajn/Design

REBER DESIGN

Korektura/Proofreaders

Katarina Botić

Računalni slog/Layout

Hrvoje Jambreč

©Institute of archaeology, Zagreb 2019.

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indeks/
Annales Instituti Archaeologici are included in the index:
Clarivate Analytics services - Emerging Sources Citation Index
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence

SADRŽAJ

Arheološka istraživanja

9 Marko Dizdar

Rezultati istraživanja u Lovasu (zapadni Srijem) – Otkriće rano-latenskoga biritualnog groblja

19 Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar
Gorana Kušić

Sotin Srednje polje – Arheološka istraživanja višeslojnoga nalazišta u Podunavlju 2018.

25 Katarina Botić

Bršadin – Pašnjak pod selom, rezultati arheoloških istraživanja 2018. godine

37 Ivana Ožanić Roguljić
Pia Šmalcelj Novaković
Anita Rapan Papeša
Angelina Raičković Savić
Valentina Mantovani
Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg

Aktivnosti i rezultati uspostavnog istraživačkog projekta Život na rimskoj cesti (LRR) (HRZZ, UIP-05-2017-9768) u 2018. godini

41 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Rezultati dodatnih zaštitnih arheoloških istraživanja prapovijesnoga nalazišta AN 7A Jagodnjak – Napuštene njive (Baranja)

47 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja nalazišta AN 3 Petrijevcu – Španice

53 Marko Dizdar

Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja nalazišta AN 5 Petrijevcu – Karaševo 1

57 Daria Ložnjak Dizdar

Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja nalazišta AN 6 Petrijevcu – Karaševo 2

61 Marko Dizdar

Rezultati istraživanja groblja latenske kulture Zvonimirovo – Veliko polje u 2018. godini

CONTENTS

Archaeological Excavations

9 Marko Dizdar

Research results for Lovas (Western Syrmia) – Discovery of an Early La Tène biritual cemetery

19 Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar
Gorana Kušić

Sotin Srednje polje – Archaeological excavation of multilayer site in Danube Basin in 2018

25 Katarina Botić

Bršadin – Pašnjak pod selom, results of the archaeological excavations in 2018

37 Ivana Ožanić Roguljić
Pia Šmalcelj Novaković
Anita Rapan Papeša
Angelina Raičković Savić
Valentina Mantovani
Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg

Activities and results of the installation research project Life on the Roman Road (LRR) (HRZZ, UIP-05-2017-9768) in 2018

41 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Results of additional rescue archaeological excavation of the prehistoric site AN 7A Jagodnjak – Napuštene njive (Baranja)

47 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Results of the Rescue Archaeological Excavations of the AN 3 Petrijevcu – Španice site

53 Marko Dizdar

Results of the Rescue Archaeological Excavations of the AN 5 Petrijevcu – Karaševo 1 site

57 Daria Ložnjak Dizdar

Results of the Rescue Archaeological Excavations of the AN 6 Petrijevcu – Karaševo 2 site

61 Marko Dizdar

Research results of the La Tène culture cemetery at Zvonimirovo – Veliko polje in 2018

67 **Daria Ložnjak Dizdar**
Marko Dizdar
Marija Mihaljević

Dolina Babine Grede – istraživanje kasnobrončanodobnoga naselja u Posavini 2018. godine

67 **Daria Ložnjak Dizdar**
Marko Dizdar
Marija Mihaljević

Dolina Babine Grede – Research of the Late Bronze Age settlement in Sava Valley 2018

75 **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

O arheološkim istraživanjima crkve sv. Luke Evangeliste u Novskoj 2018. godine

75 **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

Archaeological excavations in the church of St Luke the Evangelist in Novska in 2018

101 **Juraj Belaj**

Arheološka istraživanja lokaliteta Pakrac – Stari Grad 2018. godine

101 **Juraj Belaj**

Archaeological research of the site Pakrac – Stari Grad in 2018

107 **Tatjana Tkalcic**

Arheološka istraživanja na lokalitetu Veliki Zdenci – Crni Lug 2018. godine

107 **Tatjana Tkalcic**

Archaeological research on the site of Veliki Zdenci – Crni Lug in 2018

117 **Branko Mušič**
Igor Medarić
Ivan Valent
Tajana Sekelj Ivančan

Geofizička istraživanja srednjovjekovnoga lokaliteta Kalinovac – Hrastova greda 1

117 **Branko Mušič**
Igor Medarić
Ivan Valent
Tajana Sekelj Ivančan

Geophysical research of the medieval site of Kalinovac – Hrastova greda 1

123 **Siniša Krznar**
Branko Mušič
Igor Medarić
Barbara Horn

Geofizička istraživanja lokaliteta Hlebine – Svetinjski breg 2018. godine

123 **Siniša Krznar**
Branko Mušič
Igor Medarić
Barbara Horn

Geophysical research on the site of Hlebine – Svetinjski breg in 2018

129 **Tajana Sekelj Ivančan**

Arheološka istraživanja lokaliteta Hlebine – Dedanovice

129 **Tajana Sekelj Ivančan**

Archaeological excavations of Hlebine – Dedanovice site

137 **Saša Kovačević**

Gomila u Jalžabetu – hitna zaštitna istraživanja tijekom 2017. i 2018. u okviru podteme A4: Ritual unutar „Strategije znanstvene djelatnosti Instituta za arheologiju 2014.–2019.“

137 **Saša Kovačević**

Gomila in Jalžabet – emergency rescue excavations in 2017 and 2018 within the A4: Ritual subtopic of the “Strategy for the Scientific Research Activities of the Institute of Archaeology 2014–2019”

145 **Tatjana Tkalcic**

Nastavak arheoloških istraživanja cisterne i konzervatorskih radova unutrašnjosti kule burga Vrbovca u Klenovcu Humskom 2018. godine

145 **Tatjana Tkalcic**

Continuation of archaeological research of the cistern and conservation works at the interior area of the keep of the Vrbovec Castle in Klenovec Humski in 2018

153 **Tatjana Tkalcic**

Arheološka istraživanja na srednjovjekovnome arheološkom kompleksu Osijek Vojakovački – Mihalj u 2018. godini

153 **Tatjana Tkalcic**

Archaeological research at Osijek Vojakovački – Mihalj medieval site in 2018

167 **Snježana Karavanić**
Andreja Kudelić

Kalnik – Igrišće – rezultati arheoloških iskopavanja u 2017. i 2018. godini

167 **Snježana Karavanić**
Andreja Kudelić

Kalnik – Igrišće – results of archaeological excavations in 2017 and 2018

173 **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

Arheološka istraživanja crkve Sv. Martina u Prozorju 2018. godine

173 **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

Archaeological research of the church of St Martin in Prozorje in 2018

179 **Ana Konestra**
Enrico Cirelli
Gaetano Benčić
Bartul Šiljeg

Istraživanja na Stanciji Blek (Tar – Vabriga/Torre – Abrega): nove spoznaje o srednjovjekovnoj fazi lokaliteta

179 **Ana Konestra**
Enrico Cirelli
Gaetano Benčić
Bartul Šiljeg

Research at Stancija Blek (Tar – Vabriga/Torre – Abrega): new insights in the Medieval phase of the site

187 **Ana Konestra**
Fabian Welc
Anita Dugonjić
Paula Androić Gračanin
Kamil Rabięga
Rafał Solecky
Bartosz Nowacki

Istraživanja projekta „Arheološka topografija otoka Raba“ u 2019. godini na području Lopara: nova saznanja o prapovijesnim i kasnoantičkim lokalitetima

187 **Ana Konestra**
Fabian Welc
Anita Dugonjić
Paula Androić Gračanin
Kamil Rabięga
Rafał Solecky
Bartosz Nowacki

Research within the “Archaeological topography of the Island of Rab” project at Lopar in 2019: new data on Prehistoric and late Antique sites

195 **Goranka Lipovac Vrkljan**
Ana Konestra
Fabian Welc
Mato Ilkić
Mate Parica

Multidisciplinarni terenski radovi projekta RED u 2018. godini: istraživanja u uvali Plemići (Ražanac)

195 **Goranka Lipovac Vrkljan**
Ana Konestra
Fabian Welc
Mato Ilkić
Mate Parica

Multidisciplinary fieldwork within project RED in 2018: research at Plemići bay (Ražanac)

201 **Kristina Jelinčić Vučković**
Emmanuel Botte

Arheološko istraživanje na lokalitetu Novo Selo Bunje na otoku Braču, 2018. godina

201 **Kristina Jelinčić Vučković**
Emmanuel Botte

Archaeological excavation on the Novo Selo Bunje site on the island of Brač, 2018

217 **Marina Ugarković**
Ivančica Schrunk
Vlasta Begović
Marinko Petrić
Eduard Visković

Arheološka istraživanja rimske vile u uvali Soline na otoku Sveti Klement (Pakleni otoci, Hvar), lipanj 2018. godine

217 **Marina Ugarković**
Ivančica Schrunk
Vlasta Begović
Marinko Petrić
Eduard Visković

Archaeological research of a Roman villa in Soline Bay on the island of St. Clement (Pakleni Islands, Hvar) in June 2018

Terenski pregled

225 Andreja Kudelić
Filomena Sirovica

Sustavni terenski pregled nalazišta Kurilovec – Belinščica u Turopolju

Field Survey

225 Andreja Kudelić
Filomena Sirovica

Systematic field survey of the Kurilovec – Belinščica site in Turopolje

Ekperimentalna arheologija

231 Andreja Kudelić

Znanstveno-edukativni i popularni program: Prapovijesno lončarstvo: interdisciplinarnost i eksperiment

Experimental Archaeology

231 Andreja Kudelić

Scientific-educational and popular program: Prehistoric pottery: interdisciplinarity and experiment

Ostala znanstvena djelatnost Instituta za arheologiju

239-251

Additional scientific activity of the Institute

239-251

Arheološka istraživanja

Archaeological Excavations

1. Lovas
2. Sotin – Srednje polje
3. Bršadin – Pašnjak pod selom
4. Josipovac/Čepin
5. Jagodnjak – Napuštene njive
6. Petrijevići – Španice
7. Petrijevići – Karaševo 1
8. Petrijevići – Karaševo 2
9. Zvonimirovo – Veliko polje
10. Dolina – Babine Grede
11. Novska – crkva sv. Luke Evanđeliste
12. Pakrac – Stari grad
13. Veliki Zdenci – Crni Lug
14. Kalinovac – Hrastova greda 1
15. Hlebine – Svetinjski breg
16. Hlebine – Dedanovice
17. Jalžabet – gomila
18. Klenovec Humski – Plemićki grad Vrbovec
19. Osijek Vojakovački – Mihalj
20. Kalnik – Igrišće
21. Prozorje – crkva sv. Martina
22. Kurilovec – Belinščica
23. Tar – Stancija Blek
24. Rab – Lopar
25. Uvala Plemići (Ražanac)
26. Brač – Novo selo Bunje
27. Sveti Klement – Soline

O arheološkim istraživanjima crkve sv. Luke Evanđeliste u Novskoj 2018. godine

Archaeological excavations in the church of St Luke the Evangelist in Novska in 2018

Juraj Belaj
Sebastijan Stingl

Primljeno/Received: 01. 07. 2019.
Prihvaćeno/Accepted: 14. 08. 2019.

Tijekom jeseni 2018. godine Institut za arheologiju je arheološki istražio dijelove crkve sv. Luke Evanđeliste u centru grada Novske. U istraživanjima su pronađeni dijelovi starije sakralne građevine, jednobrodne, kvadratnoga svetišta, koja je u zapadnome dijelu imala triforij. S obzirom na veličinu crkve – unutarne dimenzije iznose 11,61 x 6,96 m – možemo pretpostaviti da je riječ o privatnoj, dvorskoj crkvi ili kapeli lokalnoga gospodara. Ova pretpostavka, pokaže li se ispravnom, objasnila bi i činjenicu da crkva nije popisana u čuvenome popisu župa arhiđakona Ivana Goričkoga iz 1334. godine. Temelji su građeni naizmjenično opekom i kamenjem, dok su sami zidovi građeni opekom i to prema dobro i praktično osmišljenom projektu. Sudeći prema njenim karakteristikama, crkva je najvjerojatnije sagrađena u drugoj polovici 12. stoljeća. Pronađeni su i brojni zanimljivi nalazi iz različitih vremenskih razdoblja, uključujući i prapovijesne jame s keramikom lasinjske i vinkovačke kulture.

Ključne riječi: Novska, crkva sv. Luke Evanđeliste, kvadratno svetište, crkva sv. Dimitrija, Belina, triforij, dvorska kapela, lasinjska kultura, vinkovačka kultura

In the autumn of 2018, the Institute of Archaeology did archaeological excavations of parts of the church of St Luke the Evangelist in the town centre of Novska. The excavations uncovered parts of an older sacral building with a single nave, a rectangular sanctuary, and a triforium in the western part. Considering the size of the church – measuring 11.61 x 6.96 m on the inside – we can assume it was a private, court church or a chapel of a local lord. If this assumption is proven to be true, it would explain the fact that the church is not mentioned in the famous list of parishes written by Archdeacon Ivan Gorički in 1334. The foundations were built of bricks alternating with stone, while the walls were built of bricks pursuant to a practical and well thought-out project. Considering its characteristics, the church was most probably built in the second half of the 12th century. Also, there were many interesting finds from different periods, including prehistoric pits with Lasinja and Vinkovci culture pottery.

Key words: Novska, Church of St. Luke the Evangelist, rectangular chancel, Church of St. Demetrius, Belina, triforium, court chapel, Lasinja culture, Vinkovci culture

Tijekom listopada i studenoga te početkom prosinca 2018. godine Institut za arheologiju je, na poziv gradonačelnika Novske Marina Piletića, arheološki istražio dijelove crkve sv. Luke Evanđeliste u centru grada Novske.¹ Ova su istraživanja u cijelosti financirana sredstvima grada Novske.

1 Arheološka istraživanja vodio je dr. sc. Juraj Belaj, znanstveni savjetnik Instituta za arheologiju, a zamjenici voditelja bili su Sebastijan Stingl, mag. archeol., Valerija Gligora, mag. archeol. i Dominik Balaban, univ. bacc. arch. U istraživanjima su sudjelovali i mag. archeol. Jelena Maslač i Marko Skuliber, mag. hist. Josip Vdović te apsolventi arheologije Marko Babeli i Dino Molnar. Uz njih su bila angažirana i tri fizička radnika koje je osigurao grad Novska.

Tijekom radova na sanaciji crkve, pod konzervatorskim nadzorom Igora Cindrića, dipl. ing. arh. iz Konzervatorskoga odjela u Sisku Ministarstva kulture Republike Hrvatske te arheološkim nadzorom dipl. archeol. Antonia Džaje, kustosa Muzeja Moslavine u Kutini, uočeni su tragovi arhitekture i grobova starijih od današnje crkvene građevine. U literaturi prevladava mišljenje da je crkva sv. Luke građena na mjestu starije crkve sv. Dimitrija koja se navodi u izvorima od 1334. godine u Belini (npr. Buturac 1984: 54). Budući da bi planirani radovi uništili arheološke slojeve, strukture i grobove, odlučeno je istražiti ih. Ujedno se istraživanjima željelo prikupiti čim više podataka o povijesti Novske.

Pri dolasku na teren zatečena je sljedeća situacija:

– Čitava crkva i njena okolica podijeljena je na sektore (sl. 1).

– Na čitavoj površini crkve uklonjen je pod i nekoliko slojeva starijih podnica te sloj šute bogat ulomcima opeke, ali i fragmentiranih ljudskih kostiju. Nivo poda time je snižen za prosječno 40–50 cm.

– U sektoru I, u ulaznome dijelu ispod zvonika, iskopana su dva rova širine oko 30 i dodatne dubine oko 50 cm (uzdužni dug oko 625 i poprečan dug oko 260 cm).

– U sektoru II, u zapadnome dijelu broda, odmah nakon stupova kora, počišćen je temelj starijega zida. S obje strane zida iskopani su rovovi širine oko 30 cm te dodatne dubine oko 50 cm. Istočno uz sjeverni dio ovoga zida iskopana je omanja (cca. 200 x 260 cm) plića (dubine oko 30 cm) sonda bez nekih vidljivih rezultata.

– U sektoru VI, u sjeveroistočnome kutu broda, otvorena je omanja nepravilna sonda oko zidane strukture oblika nepravilne kocke. U sloju šute nađeno je mnoštvo ljudskih kostiju koje su pohranjene u više crnih vreća. Sonda je „spuššana“ do dubine od oko jednoga metra, kada su uočeni kosturi *in situ* te je iskop obustavljen.

– Izvan crkve iskopani su građevinski rovovi za temelje raznih dogradnji uokolo svetišta i istočnoga dijela crkvenoga broda, sve do istočnih zidova bočnih kapela. U pojedinim njihovim profilima, ili pak na njihovom dnu, vidljive su bile starije zidane strukture. Poneke strukture oštetili su spomenuti radovi ili još ranije intervencijama na lokalitetu (ukop električnih vodova, odvoda oborinskih voda i sl.). Uočeno je da se istočno od apside crkve nalaze tragovi starijega objekta – vjerojatno kvadratnoga svetišta crkve iz predosmanlijskoga vremena – te da se na prostoru netom porušene sakristije nalaze temelji ranijih gradnji – vjerojatno također sakristija. Osim toga, posvuda su bili vidljivi kosturni ukopi tipični za kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne crkve. Jedino s južne strane

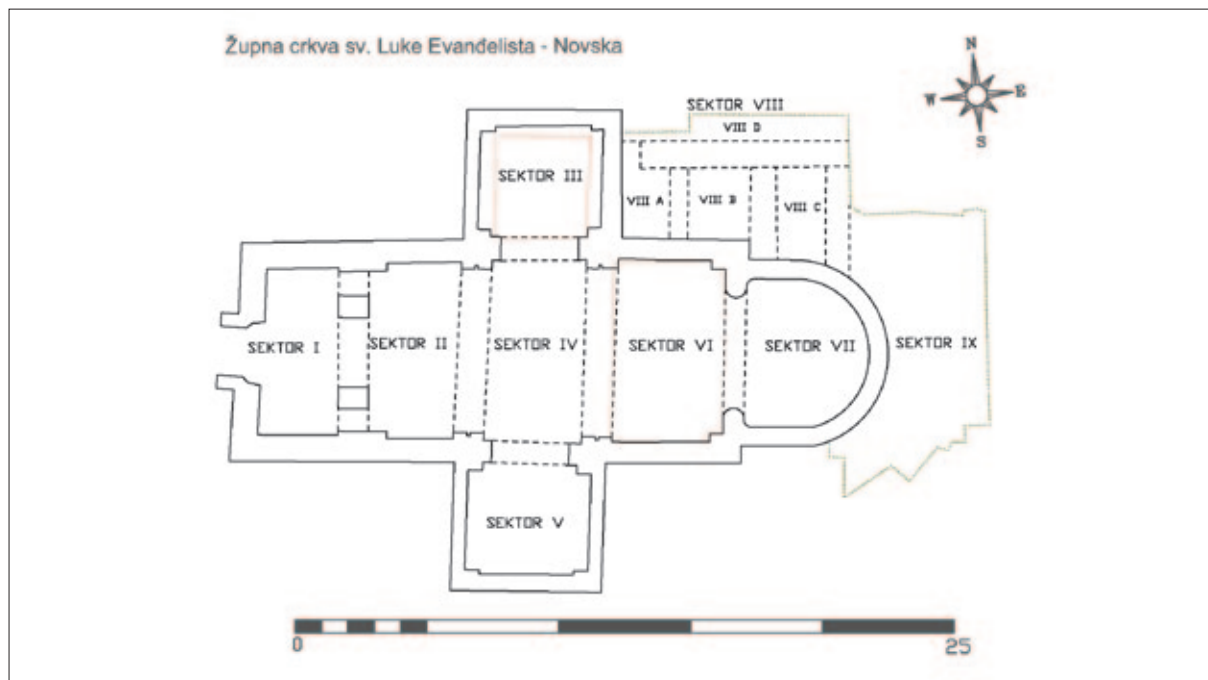
nije bilo vidljivih struktura niti grobova. Čini se da je taj dio današnjega platoa naknadno zasipan zemljom tamnije boje.

Opis crkve sv. Luke

Crkva sv. Luke Evanđelista nalazi se u središtu grada Novske, stotinjak metara jugozapadno od glavne prometnice Lipovljani – Okučani, na Trgu Luke Ilića Oriovčanina, sjeverno uz spoj Crkvene i Potočne ulice. Smještena je na omanjem brežuljku na oko 124 m n.v., tako da dominira nad okolicom (osim prema sjeveru – no nije isključeno da je taj teren naknadno nasipavan) za oko 3 m. Čini se da je ta visinska razlika bila dovoljna da sačuva ovaj položaj od razlijevanja okolnih voda. S druge pak strane, istočno od crkve teče potok Novska što je sve zajedno činilo ovaj položaj vrlo pogodnim za naseljavanje – očito još u prapovijesna vremena. Crkva je pravilno orijentirana u smjeru zapad – istok, s tek oko 6° otklona prema pravcu jugozapad – sjeveroistok. To je jednobrodna građevina s nešto užim svetištem na istoku, crkvenim tornjem na zapadu iznad ulaza u crkvu te bočnim kapelama koncipiranim poput transepta. U vrijeme pisanja ovoga rada crkva nije imala sakristiju koja je netom bila porušena, a niti nove dogradnje za koje su temelji već bili iskopani. Vanjske dimenzije današnje crkve iznose: dužina 24,47 m, širina bez bočnih kapela 8,33 m, a s bočnim kapelama 18,23 m.

Povijesni okvir crkve sv. Luke

Poviješću crkve sv. Luke bavili su se Vinko Proštenik (1947, objavljeno 2009), Željko Voborski (1994; 2007), Željko Dolgoš (2008) i drugi. Crkvom sv. Luke posredno se bavio i Josip Buturac prigodom ubikacije crkve sv. Dimitrija u Belini (1944: 419; 1984: 54). Osobit je doprinos Luke Ilića Oriovčanina (1817.–1878.) koji bi ostao u rukopisima da pojedine dijelove nije objavio Željko Voborski u knjizi *Luka Ilić Oriovčanin* (Voborski 1994).²

Sl. 1 Podjela lokaliteta na sektore (izradio: M. Babeli)

Fig. 1 Division of the site into sectors (made by: M. Babeli)

2 Koristili smo poglavlja „Postanak katoličke župe u Novskoj“ (69–85), „Zapisnik uspomene vrijednih događaja (Liber memorabilium)“ (87–107) te „Starožitnosti kraljevstva Slavonije (dio)“ (109–119).

Buturčevu³ ubikaciju crkve sv. Dimitrija na mjesto današnje crkve sv. Luke u Novskoj uglavnom su preuzeli kasniji autori pa se čini važnim osvrnuti se na taj problem: možemo li prihvatiti ubikaciju Beline na područje današnjega grada Novske, odnosno jesmo li u našim istraživanjima doista naišli na ostatke župne crkve *sancti Demetrii de Belina* koja se spominje u čuvenom popisu župa iz 1334. i nekim drugim izvorima? Buturac (1984: 54) piše:

1334. *Item sancti Demetrii de Belina. — 1501. Johannes sancti Demetrii. Capellani. Župa Zenth Demether in Zemche spominje se ovdje 1495., 1507. i 1517. zajedno sa župnikom i prebendarom. Ovdasnji posjed nalazi se na području Svetačja i pripada gospostiji Bijela Stijena. Naselje je ucrtano u geografskima kartama 1528. i 1567. Još u XVIII. st. nalaze se ruševine srednjovjekovne crkve kod današnje crkve u Novskoj, a brdo iznad Novske zove se do danas Bjelavina. Prema tome, župa sv. Dimitrija odgovara današnjoj župi Novska.*

Osvrnut ćemo se ukratko na ovaj odlomak. Mogu li nam spomenute geografske karte pomoći? Ne znamo na koju je kartu iz 1567. godine Buturac mislio, no ona iz 1528. je zacijelo Lazarusova *Karta Ugarske* – vrlo vrijedna jer donosi mnoge toponime iz vremena prije osmanlijskoga zauzeća ovih prostora, no vrlo je nepouzdana u detaljima i slabo može pomoći pri točnijoj ubikaciji pojedinih naselja (Kozličić 2018: 65, K-01, 66–67). No, upravo prikazi utvrđenoga naselja *S. Demetri* na starim kartama, čini se, demantiraju Buturčevu ubikaciju. Naime, ono je bez iznimke ucrtavano između Jasenovca i (Kraljeve) Velike, blizu Save (primjerice na *Karti Ugarske* Wolfganga Laziusa i Abrahama Ortelisa tiskane u Antwerpenu 1570. godine no nastale već 1556., v. Kozličić 2018: 75, 80, K-08) i to ponekad usporedno s Novskom (*Wiwar*) ucrtanome na svojem današnjem mjestu, podalje od Save (primjerice na karti *Slavonia, Croatia, Bosnia & Dalmatiae pars maior* Johanna Bussemachera tiskane u Kölnu 1592. godine, v. Kozličić 2018: 79, 81, 83, 84, K-10; karta *Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte* Gerardusa Mercatora

tiskane u Amsterdamu 1623. godine, v. Kozličić 2018: 89, 90, K-13) (sl. 2). Mišljenja smo da Buturčevu ubikaciju treba uzeti s rezervom te crkvu *sancti Demetrii de Belina* tražiti negdje bliže obalama rijeke Save. Za razliku od Novske koja je označena samo kružićem, *S. Demetri* je na kartama označen vinjetom čime se isticala njegova važnost (slično je bilo i s Velikom, Jasenovcem i drugim utvrđenim gradovima). Doduše, to su karte iz 16. i 17. stoljeća, dok je popis župa iz 1334. godine pa valja ostati oprezan. Ipak, ostaje pitanje po čemu bi to utvrđeno naselje dobilo ime ako ne po toj crkvi? Komentirajući (pogrešno) ubikaciju srijemskoga samostana istoga imena na mjesto spomenute utvrde Baltazara Adama Krčelića u dijelu *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminare*s iz 1769. godine, Stanko Andrić napominje da se ne radi o samostanu već „mjesto koje je Krčelić imao na umu i koje stari zemljovidi stavljaju u okolici Jasenovca zapravo je Szencseszentdemeter ili Svetački Sveti Dimitrije, župa u Svetačkom arhidakonu Zagrebačke biskupije koja se nalazila u okolici današnje Novske“ (Andrić 2009: 154). Mađarski povjesničar András Mező navodi ove oblike imena zapisane u dokumentima: Szincseszentdemeter, Zenthdemeter (1411.), Szenes e-Sz.-Demeter (1481.), Zinche Zentdement (1497.), S. Demetrius (1501.) (Mező 2003: 66).

Podatak o ruševinama „srednjovjekovne crkve kod današnje crkve u Novskoj“ Buturac je očito preuzeo iz vizitacije 1746. godine i to su po svoj prilici ostaci arhitekture koje smo istražili ove godine. Ne vidimo valjani razlog da ne povjerujemo vizitatoru iz 1746., da je stara crkva bila posvećena istome svecu, sv. Luki (Šourek 2018: 1). Župna crkva sv. Dimitrija mogla se nalaziti bilo gdje na području Svetačja.

Ostaje pitanje može li postojeći toponim *Bjelavina* – koji doista može biti prežetak 1334. godine zapisanog toponima *Belina* – pomoći u ubikaciji? Problem je što je to čest toponim pa ga tako na habsburškim kartama nalazimo, primjerice, i uz Kraljevu Veliku (*Bielavina*) (treća vojna izmjera 1869. – 1877.) ili u brdima iznad Voćarice i

Sl. 2 Karta *Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte* Gerardusa Mercatora, Amsterdam, 1623. (Kozličić 2018: 89, 90, K-13); isječak

Fig. 2 *Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte*, a map by Gerardus Mercator, Amsterdam, 1623 (Kozličić 2018: 89, 90, K-13); excerpt

3 Doduše, isto se mišljenje nalazi i kod ranijih autora, primjerice kod Vjekoslava Klaića (1913: 18).

Jazavice (*Bielavine; Bjelavine*) (19. st.). Vrijedi istaknuti da su i u srednjovjekovnim dokumentima također često nailazi na toponime Belina i slične, primjerice Belyn, Belin, Belyan (Belien), Belyen, Belen, Belna, Belinci (Belyncz), Belinovi (Belynocz), Belinci (Belyncz)..., a koji su ubicirani od Transilvanije preko Srijema i Slavonije do obala Balatona te od Slovačke preko Pokuplja do okolice Trogira (Крстић et al. 2018: osobito 15–18). Većina tih toponima nastala je prema vlastitom imenu Belin od Bëlin, ili pak prema drvetu běl, jednoj vrsti hrasta (Pavičić 1920: 234), odnosno hrastu lužnjaku (*Quercus robur*) (Крстић et al. 2018: 18).

U oči nam upada intrigantan nesrazmjer između brojnosti prikaza grada *S. Demetri* na kartama 16. i 17. stoljeća s jedne, te njenoga malobrojnog spominjanja u historiografiji (samim time, vjerojatno, i u dokumentima) s druge strane. Jedan od rijetkih (u zasada pregledanoj literaturi) je Mirko Marković, hrvatski povjesničar, geograf i kartograf. On u svojoj kapitalnoj monografiji *Slavonija: povijest naselja i podrijetlo stanovništva* (Marković 2002) nudi drukčije promišljanje (Marković 2002: 495):

Na tom dijelu starog Svetačja ležale su isprva zemlje gradskih jobagiona i zemlje okolnih gradova Bijele Stijene, Čagliča, Subotske, Novske (Novoga Grada), Svetoga Demetra i Jasenovca. U 12. stoljeću, to gradsko zemljište je kraljevskom darovnicom stekao dvorski službenik Tibold sa svojih šest sinova...

Dakle, istovremenim navođenjem Novske i Sv. Dimitrija ne stavlja znak jednakosti između njih. Štoviše, opisujući selo Lipovljane navodi (Marković 2002: 549):

Krajem srednjeg vijeka na tom se položaju nalazilo selo Belina, koje se nazivalo i Sveti Demetar. U tom je selu postojala župna crkva Sv. Demetra, u sastavu svetačkog arhidiakonata. U popisu katoličkih župa Zagrebačke biskupije iz 1501. godine to se selo više ne spominje pod imenom Beline, već prema crkvenom patronu. Vlasnici toga sela i njegove zemlje bili su plemići Tiboldovići, koji su u Svetom Demetru imali svoj tvrđ grad. Pored toga utvrđenja razvio se trg kojim su se služili seljaci iz bliže okolice. Oko 1540. godine Sveti Demetar je opustio jer su njegovi stanovnici uzmaknuli pred turskom vojskom. Za vrijeme turske okupacije na lokalitetu Svetoga Demetra nije osnovano nikakvo naselje.

Nažalost, ne navodi na temelju kojih izvora je došao do svojih zaključaka. Ove posljednje tvrdnje – kako nakon 1540. godine, za vrijeme osmanlijske okupacije, nema naselja Sv. Demetar – u neskladu je s navedenim, ali i mnogim drugim kartama tog vremena. Zanimljivo da se na područje današnjih Lipovljana ne ubicira niti jedna župa iz popisa 1334. i 1501. godine.

Povjesničar Josip Bösendorfer donosi, pak, sasvim drukčiju ubikaciju, donosimo njegov odlomak o Sv. Dimitriju (1910: 83):

Zenišće – Sv. Dimitrija. Dalje prama istoku vladali su potomci bana Tibolda – Zeniščanski (Senčevići). Glavno mjesto im je Zenišće – sv. Martin (Szencse) i Zenišće – sv. Dimitrija. To su dva susjedna grada u posjedu dviju grana ove obitelji. Koncem XIV. v. izgubili su oni radi nevjere te svoje posjede na neko vrijeme. Poslije (1405.) je kralj Žigmund oprostio Ivanu sinu Tiboldovom i dao mu imanje natrag. Odsada se mnogo parbe Zeniščanski sa Kastelančićima od Sv. Duha, koji su 1389. dobili Zenišće kao novu donaciju. Poslije su Zeniščanski opet pali u nemilost, da 1454. budu opet pomilovani. Pod konac vladanja Matijina prešlo je ovo njihovo imanje kraljevskom donacijom na Berislaviće Grabarske, jer su Zeniščanski ponovno pali u nemilost.

Koncem XIV. v. stajala je u Zenišču tvrđava (1392., 1393.). Početkom XVI. v. tu je kaštel. U Zenišće-Sv. Di-

mitriji stoji crkva Sv. Dimitrija. Ovo mjesto imade sajamska privilegija, zato ga brojimo među trgovišta. Danas ne postoji nijedno od ta dva mjesta. Znamo samo to, da su ležale kraj Save nedaleko Velike; negdje blizu Velikog Struga. Rijeka se Strug g. 1489. zajedno spominje sa Paklenicom, koja pripada Zenišču. Mjesto je ležalo negdje u okolici Jasenovca i Puske, u jugozapadnom dijelu požeške županije, gdje i karte iz g. 1528. stavljaju mjesta „Sv. Dimitrija“ i „Zenišće“ jedno uz drugo. Na kartama XVI. v. zabilježen je samo Sv. Dimitrija.

Kako bismo pokušali bolje razumjeti prostor u promatranom vremenu, proučili smo popise župa i župnika 1334. i 1501. godine. Ponadali smo se da bi nam redosljedi nabiranja mogli pomoći pri pokušaju ubikacije crkve sv. Dimitrija, no oni su se i ovoga puta pokazali nesuvisli upravo u onim dionicama u kojima smo se nadali nekoj suvislosti.

Pogledajmo prvo redosljed nizanja župa 1334. godine, vodeći se radom Josipa Buturca (1984) i njegovim ubikacijama crkava, imajući na umu da je njegov doprinos – koliko god grandiozan bio – ipak podložan kritikama. Popisivač župa kreće iz centra Svetačkoga arhidiakonata, Bijele Stijene (navodimo današnja imena radi lakšeg praćenja njegovoga kretanja). Prvo se uputio na sjever, do Donjeg Čagliča, no odmah potom skreće natrag prema jugu i dolinom Slobostine dolazi do Okučana gdje skreće prema zapadu i stiže do Jazavice i Voćarice. Iduća je „naša“ župa – i u ovakav bi se niz Novska jako dobro uklopila – no slijede ju ponovno dvije župe na području Bijele Stijene – Buturac vjeruje – oslanjajući se na Krčelića, da su smještene negdje oko današnjeg Borovca. Nakon njih iduća je župa tek u Bujavici. Slijede potom župe u Kraljevoj Veliki, kod Krivaje, u Međuriću te popisivač odlazi dalje prema sjeveru. Nažalost, ovaj nam slijed ne nudi veću pomoć u odgonetavanju ubikacije crkve sv. Dimitrija. Ona je mogla biti i u Novskoj, ali i negdje jugozapadno od nje – jednako bi se uklopila. Veći problem od crkve sv. Dimitrija pričinjavaju crkve sv. Martina i BDM koje su ubicirane „oko Bijele Stijene“, odnosno na područje današnjega Borovca. Premda se župe u ovome popisu ne nižu uvijek u logičnome slijedu, na našem je prostoru ovo jedina anomalija u ovom popisu – popisivač se vraća do ovih župa netom pošto je obišao „našu“ župu sv. Dimitrija.

Pogledajmo sada kojim se redom nižu župnici crkava 1501. godine (prema Krčelićevom slijedu [Krčelić 1994: 26–27] i Buturčevim ubikacijama). Ponovo ćemo dobiti logičan put od crkve do crkve uz jednu petlju, i to opet upravo kod „naše“ crkve. Naime (i ovaj puta promatramo samo ovaj, nama najbliži krajolik) popisivač dolazi iz smjera Brekinske, preko Bujavice kod Lovasa i Donjeg Čagliča do Bijele Stijene i okolice, zatim dolinom Slobostine do Okučana gdje skreće prema zapadu preko Jazavice do Stare Subocke. Nakon Stare Subocke on obilazi neubiciranu crkvu u Poveljču (koja nas asocira na Veliku, čija se crkva ne spominje u ovom popisu!), zatim crkvu sv. Dimitrija i crkvu sv. Andrije, jednu od najstarijih koja je svojedobno pripadala Vranskom prioratu, u današnjoj Voćarici. Nije jasno zašto barem ovu crkvu nije posjetio nakon one u Jazavici. No, potom opet kreće logičnim slijedom te obilazi crkvu kod Krivaje, u Međuriću itd.

Nakon ovoga kraćeg ekskursa kojim smo željeli utvrditi koju smo to crkvu istraživali, moramo priznati da nismo bliže rješenju, no riječ je doista o vrlo zanimljivoj i nedovoljno istraženju temi. Za sada možemo ponuditi tek dilemu:

– to su ostaci crkve sv. Dimitrija (kako smatraju Vj. Klaić, L. Ilić, J. Buturac i drugi).

– riječ je o ostacima starije crkve sv. Luke koja vjerojatno nije bila župna, pa se i ne spominje u popisima župa, dok je crkva sv. Dimitrija bila na nekom drugom položaju (v. prijedloge J. Bösendorfera i M. Markovića).

Glavni izvor podataka o crkvi sv. Luke svakako su kanonske vizitacije iz Nadbiskupijskoga arhiva u Zagrebu pa ćemo se detaljnije njima pozabaviti. Nedavno je pojedine njihove dijelove – one koji se tiču arhitekture i crkvenog namještaja – preveo dr. sc. Danko Šourek čiji smo rukopis dobili na korištenje od gradonačelnika Novske, g. Marina Piletića (Šourek 2018). Podatke iz njih donose i L. Ilić u poglavlju *Duhovni pregledi* (Ilić prema Voborski 1994: 82) te Željko Dolgoš (2018: 82–88). Iz njih možemo iščitati mnoge podatke o fazama gradnje i dogradnjama crkve. U kratkim crtama, vizitacije govore o pet većih graditeljskih faza.

Vizitacija iz 1746. godine navodi da je kapela sv. Luke „dijelom drvena, dijelom zidana, tj. građena na ruševinama stare crkve posvećene istome svecu“ (Šourek 2018: 1). Ona nam, dakle, govori o prve dvije graditeljske faze:

I. FAZA: stara crkva sv. Luke (građena prije osmanlijske okupacije 1540. godine)

Ova najstarija crkva bila je zidana, od čvrstoga materijala, a bila je posvećena sv. Luki ili sv. Dimitriju. Nije preživjela vrijeme osmanlijske okupacije, no njene ruševine jesu i to u tolikoj mjeri da su bile uporabljive kao podloga novoj drvenoj kapeli, što doznajemo iz prve vizitacije 1746. godine, a bile su vidljive dijelom i nakon izgradnje novije crkve, još i u 18. stoljeću. Čini se da ovu građevinu, a ne neku kasniju, spominje i vizitator iz 1841. godine u svojem osvrtu na povijest župe i crkve: „Piše da je prvo bila filijalna kapela župe u Jazavici, građena od dobrog i čvrstog materijala, no ruševna zbog opetovanih osmanlijskih napada“ (Šourek 2018: 6). Tvrdnja da nije bila župna crkva, već filijalna kapela, još je jedan argument da je riječ o crkvi posvećenoj sv. Luki i razlog zašto je nema u popisima župa.

Ostatke ove crkve pronašli smo i istražili u našim istraživanjima!

II. FAZA: drvena kapela (građena između 1691. i 1746.)

Nažalost, vizitacija iz 1746. godine, koja ju vrlo šturo opisuje, ne navodi godinu gradnje drvene kapele, no logično je pretpostaviti ju nakon oslobođenja novljanskoga kraja od osmanlijske okupacije 1691. godine. Željko Voborski donosi 1744. godinu (2007: 8).

Ostaci ove drvene kapele nisu ustanovljeni u istraživanjima, što je i logično jer su dograđeni drveni dijelovi (vjerojatno zidovi) po svojoj prilici bili položeni na zidane temelje te su zacijelo u potpunosti uklonjeni prigodom gradnje iduće građevine.

III. FAZA: nova kamenom zidana kapela (građena vjerojatno 1755. – 1756.)⁴

L. Ilić piše da gradnja ove „crkve“ govori da se selo Novska već prije toga „preselilo“ s brežuljaka (npr. s položaja Staro Selo) niže. Građena je na istome mjestu gdje je već ranije podignuta drvena kapela s grobljem. Veli da to doznaje „iz starinskih crkvenih računa koji se u župnom Arkviu nalaze“ (Ilić prema Voborski 1994: 73). Dakle, možemo računati na dva vala preseljenja: prvi –

po oslobođenju 1691. i drugi – između 1758. i 1788., dakle nakon izgradnje ove crkve, a tijekom gradnje ceste i planskoga preseljenja „sela iz brdina kraj nje [ceste]“ (Ilić prema Voborski 1994: 73).

Kapela se opisuje u vizitacijama 1757., 1761., 1769. i 1780. godine. Imala je drveni zvonik nad pročeljem (1757.), odnosno trijemom (1761.). Uz glavni imala je još jedan ulaz, s južne strane.

Navode se i njezine dimenzije u hvatima (orgijama): 9 x 4 (1757.), 9 x 3 2/3 (1780.). Ova razlika u dimenzijama nije posljedica sužavanja crkve za trećinu hvata (oko 63 cm), već nepreciznoga mjerenja. U kasnijim vizitacijama, 1804. i 1841. godine, kada je kapela bila produljena, ali ne i proširena, navodi se pak da je njena širina 3 2/4 hvata što učvršćuje naš dojam da su ove prve izmjere bile neprecizne ili pogrešno zapisane. Preciznije bi se njena veličina, prema situaciji na terenu, u hvatima mogla izraziti kao 9 1/4 x 3 2/4.⁵ Prema tome, 9 1/4 x 3 2/4 hvata iznosilo bi 17,53 x 6,64 m. Pročelni zid ove kapele otkriven je prigodom spuštanja poda u crkvi (u sektoru II). Ostali se zidovi poklapaju sa zidovima današnje crkve (zanemarimo li bočne kapele i kasnije prizidani zvonik).

Sakristija se navodi već 1757. kao zidana, svodena i prostrana, no bez pobližih podataka o tome gdje je smještena, 1761. navodi se da je s južne strane,⁶ a 1780. sa sjeverne i to pod tabulatom a ne više svodom. Pod kapele popločen je opekama tek između 1765. i 1769. godine. Vizitacija iz 1780. godine navodi da se groblje nalazi izvan sela (Šourek 2018: 10).⁷ To je važno jer nam daje gornju granicu za datiranje najmlađih grobova, premda moramo imati na umu i mogućnost eventualnih iznimaka.

IV. FAZA: sa zidanim zvonikom (izgrađena 1802.)

O ovoj fazi gradnje – sada već (od 1789. godine) župne crkve – govore vizitacije iz 1804., 1810. i 1841. godine.

Navodi se da je crkva produljena za 3 orgije te njene dimenzije sada iznose 12 x 3 2/4, što bi bilo oko 22,75 x 6,64 m. To odgovara dimenzijama i današnje crkve. Spominje se i kor na zidanim stupovima (današnji!), dozdani zvonik/toranj te zidana sakristija sa sjeverne strane. U vizitaciji iz 1810. godine navodi se da sakristija ima i vanjski ulaz. Vizitator 1841. navodi da se na propovjedaonicu – koja je smještena u sredini broda – pristupalo iz sakristije: dakle tadašnja se sakristija protezala do središta broda. Navodi se da je zidana i – skućena.

Tragovi spomenute sakristije vjerojatno su otkriveni u sjevernoj bočnoj kapeli (sektor III), a možda i istočno od nje. Izgradnjom spomenute kapele zid sakristije je znatno oštećen.

V. FAZA: s bočnim kapelama (izgrađena prije 1867., možda 1862.)⁸

Osnovni oblik ove faze crkve vidljiv je i danas, a prva ju opisuje vizitacija iz 1867. godine. Crkvenom su brodu pridodane bočne kapele te ona sada ima oblik križa. Stara, „skućena“ sakristija je, dakako, bila porušena. Vizitator daje tek približne dimenzije (bez bočnih kapele): 15 x 6 hvata, što je oko 28,44 x 11,38 m, a to je previ-

4 Godinu 1755. navodi vizitacija iz 1841. Godinu 1756. navode vizitacije iz 1780. i 1804. L. Ilić veli da je gradnja započela 1. kolovoza 1755. a dovršena 1756. (Ilić prema Voborski 1994: 75).

5 Naime, do uvođenja Metarskoga sustava 1876. godine u Hrvatskoj se rabio bečki hvat koji je iznosio 189,6 cm. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, s.v. hvat (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26778>).

6 Ostaci sakristije s južne strane nisu uočeni na lokalitetu.

7 Voborski, pak, veli da je groblje oko crkve bilo u uporabi sve do 1869. kada je premješteno na današnji položaj (2007: 8).

8 L. Ilić u Liber memorabilium kao godinu dogradnje navodi 1862. (Ilić prema Voborski 1994: 96). Istoj se godini priklanja i Voborski (2007: 8–9).

še čak i ako su je ovoga puta mjerili izvana.⁹ Čini se kao da da su veličinu crkve procijenili tek od oka. Nova sakristija je, navodi, prilično velika u odnosu na crkvu.

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

Arheološka istraživanja provedena su u dvije sukcesivne etape. U prvoj etapi istraživani je prostor izvan crkve, a u drugoj njena unutrašnjost.

Arheološka istraživanja izvan crkve

Izvan zidova crkve, kakvu smo ju u jesen 2018. zatekli (primjerice bez sakristije), arheološki smo istražili dva sektora u kojima smo definirali 135 stratigrafskih jedinica kao što su razni slojevi zemlje i urušenja, temelji i zidovi i druge strukture te grobovi, jame i drugo.

Sektor VIII nalazio se istočno od sjeverne bočne kapele, odnosno sjeverno od istočnoga dijela današnjega broda crkve i današnje apside. Na tome mjestu do tada se nalazila sakristija koja je netom prije bila srušena. Istočno od današnje apside crkve nalazio se sektor IX. Radi lakšega dokumentiranja sektori su podijeljeni u nekoliko podsektora (v. sl. 1). Prostor između istočnoga zida sjeverne bočne kapele i struktura SJ 30 i SJ 88 nazvan je sektorom VIIIa, između struktura SJ 30 i SJ 88 te zida SJ 31 nazvan je sektorom VIIIb, dok je prostor između zidova SJ 31 i SJ 32 nazvan sektorom VIIIc. Prostor sjeverno od zidova SJ 87 i SJ 28, uglavnom iskopan bagerom radi temeljenja novih prigradnji, nazvan je sektorom VIII d.

Sektor IX većinom je zauzimao prostor svetišta starije faze crkve, a podijeljen je na dva podsektora. Sjeverni dio nazvan je sektorom IXa, a južni, koji je naknadno bio proširivan, nazvan je sektorom IXb. Bager je, kopajući građevinske rovove, ošteti istočni zid starije faze crkve (SJ 35) u sektoru IX, dok je u sektoru VIII presjekao i uništio nekoliko grobova.

Istraživanja u ova dva sektora, VIII i IX, trajala su

paralelno. Južno od crkve i svetišta nisu bili vidljivi arheološki slojevi već jedino najvjerojatnije recentni debeli zasip vrlo tamne boje kojeg nismo istraživali.

Sjeverno uz crkvu (Sektor VIII)

U sektoru VIII pronađeno je nekoliko zidova i struktura iz različitih faza crkve (sl. 3). Vjerojatno najstariji je zid s temeljem SJ 91 koji se nalazio uz sjeverni zid današnje apside crkve. Zidan je od nekoliko redova opeka povezanih žbukom. Nastavljao se i u sektoru IX, gdje je istražen do dna temelja. Budući da je ovo najvažniji temelj pronađen na lokalitetu, jer je riječ o temelju zidova najstarije, predosmanlijske crkve u Novskoj, detaljnije ćemo ga opisati: u rov pravokutnoga presjeka, ukopan u zdravicu, prvo su bila poslagana dva reda opeke dobro povezane žbukom. Iznad njih nalazio se deblji sloj žbuke izmiješan sa sitnim fragmentima opeke, a na njemu je bio sloj većega kamenja, potom, ponovno, drugi sloj žbuke pa drugi sloj kamenja te konačno treći sloj žbuke. Na tako posložen temelj opekama su bili zidani zidovi crkve; broj sačuvanih redova opeke različit je od zida do zida (v. sl. 11–12). Širine temelja svetišta su oko 104 – 110 cm. Dimenzije opeka ponešto variraju, premda je riječ o jedinstvenoj seriji: 5,5/6/6,5 x 11,5/12/12,5 x 30/30,5 cm (masnim brojevima označene su najčešće dimenzije: 6 x 12 x 30,5 cm).

Temelj/zid SJ 91 ostatak je sjevernoga zida broda crkve iz kasnoga srednjeg vijeka, a njegov je nastavak pronađen unutar crkve u sektoru VI gdje je dobio oznaku SJ 283. Na SJ 91 prilijepljen je temelj SJ 31 građen od većega nepravilnog bijelog i sivog kamenja koji se pruža prema sjeveru. Na jednak način bio je zidan i temelj SJ 28 koji se pruža u smjeru istok – zapad na oko 2,5 m udaljenosti od zida crkve, a građen je istovremeno s temeljom SJ 31 s kojim čini jednu cjelinu. Pogledamo li tlocrt, zajedno s ova dva temelja treći temelj, SJ 32, zatvara jednu logičnu pravokutnu prostoriju sjeverno uz crkvu. No, taj potonji temelj je od njih značajno plići! Zidan je

Sl. 3 Sektor VIII, tlocrt s ucrtanim ostacima arhitekture (izradio: M. Babeli; 3D model u podlozi izradila: V. Gligora)

Fig. 3 Sector VIII, ground plan with architectural remains (made by: M. Babeli; 3D model made by: V. Gligora)

Sl. 4 Pogled na sektor VIII tijekom istraživanja (snimio: D. Balaban)

Fig. 4 Sector VIII during the excavation (photo: D. Balaban)

nešto većim kamenjem, ali su mu mjestimice sačuvana samo dva reda. Zbog toga smatramo da on vjerojatno nije nastao istovremeno kada i temelji SJ 31 i 28, već naknadno. Bilo bi važno u budućim istraživanjima istražiti je li se temelj 28 nekoć pružao i dalje prema istoku (možda se spajao sa sjeveroistočnim uglom svetišta starije crkve?). Na spoj temelja SJ 31 i 28 bio je prilijepljen temelj SJ 87, pružao se prema zapadu, u produžetku temelja SJ 28. Dubina temelja odgovara onoj temelja SJ 28 i SJ 31, ali je način zidanja bio nešto drugačiji. Sačuvano je nekoliko redova većega bijelog i sivog kamenja, nešto pravilnijega oblika od kamenja kojim su zidani temelji SJ 28 i SJ 31, a međusobno su bili povezani žutom žbukom. U blizini sjeverne bočne kapele temelj se naprasno prekida te smo pretpostavili da bi se njegov nastavak mogao pronaći unutar navedene bočne kapele, čijom je gradnjom možda bio i oštećen. Otprilike na sredinu sačuvanoga dijela temelja SJ 87 prilijepljen je temelj SJ 30 koji se većim dijelom pruža prema crkvi, a manjim dijelom „leži“ na temelju SJ 87 tako da tvori oblik zrcalnoga slova L (ako gledamo od sjevera prema crkvi). Bio je zidan od manjega nepravilnog kamenja međusobno povezanoga bijelom žbukom. Taj se temelj ne pruža sasvim do crkve, južnije se nalazi drugi, mnogo kraći temelj, SJ 88, ali nešto plići i povezan žutom žbukom. Možda je ovaj prekid u temelju naznaka vrata koja su povezivala pomoćne prostorije crkve u nekom periodu (sl. 4). Južno od strukture SJ 88 u smjeru istok – zapad pružao se temelj SJ 29 zidan od nepravilnoga kamenja bijele i sive boje te ostataka opeka međusobno povezanih smečkastom žbukom. Najvjerojatnije je riječ o ojačanju za današnji sjeverni zid crkve, a potvrdu tome imamo u grobu 24 koji je presječen prilikom gradnje temelja SJ 29.

Ukupno je 28 grobova istraženo i dokumentirano u sektoru VIII, a svi su orijentirani u smjeru istok – zapad s glavom na zapadu, osim groba 25, u kojem je pokojnik bio položen s glavom na istoku. Svećenici su se kroz povijest nerijetko ukapali u smjeru obrnutom od većine ostalih vjernika kako bi u trenutku posljednjeg suda bili okre-

nuti prema ostalim pokojnicima i vodili ih. No, s druge strane, oni su u pravilu bili ukopavani unutar crkve, ako je takva praksa postojala. Grobovi ne obiluju nalazima pa pretpostavljamo da je većinom riječ o grobovima iz razdoblja kasnoga srednjeg vijeka.

Najznačajniji nalazi su zvono (PN 1) pronađeno u – čini se – novovjekovnome grobu 1 (sl. 5) te kovani novci iz kasnoga srednjeg vijeka, a u grobu 12 pronađen je bečki pfenig (PN 7), kovan 1437. – 1439. godine, a u grobu 30 nađena su slijepljena četiri komada srebrnih sitnih novaca (PN 12), kovanih 1387. – 1437. godine.

Istočno uz crkvu (Sektor IX)

Sektor IX nalazio se istočno od današnje apside crkve, a u njemu je pronađen istočni dio starije, srednjovjekovne crkve, odnosno njeno svetište (sl. 6). Ta je crkva, ili kapela, imala kvadratno svetište tek neznatno uže od crkvenoga broda, za oko 1,45 m. Osim temelja sjevernoga zida SJ 91, uočenoga već u sektoru VIII, u sektoru IX otkriveni su i istodobno građeni temelji istočnoga zida SJ 35 (pruža se u smjeru sjever – jug) te južnoga zida SJ 109 (pruža se u smjeru istok – zapad). Bagerom je uništena većina zapadne polovice temelja SJ 35, ali smo time dobili njegov dobar presjek (sl. 7). Iznad dva reda opeka nalazila su se naizmjenice tri sloja žbuke izmiješane s fragmentima opeke te dva sloja većega bijelog i sivog kamenja nepravilnoga oblika i nepravilno posloženog; detaljnije smo ga već opisali (v. SJ 91). Najdonji sloj žbuke je najtanji, srednji je nešto deblji, dok je najviši najdeblji. Iznad trećega, najvišeg sloja žbuke, nije sačuvan zid koji je, pretpostavljamo, kao i ostali sačuvani zidovi iz toga vremena bio zidan od opeke. Spoj između istočnoga temelja SJ 35 i južnoga temelja SJ 109 uništen je bagerom. Temelj SJ 109 građen je na isti način. Na žalost, ni na ovome temelju nisu ostale sačuvane opeke od zida. Prigodom ukopa cijevi SJ 42, vjerojatno u 20. stoljeću, presječen je temelj SJ 109 do donje razine nepravilnoga kamenja, kao i manji broj grobova.

Unutar sektora isticale su se dvije strukture, SJ 116 i 39 (sl. 8). Djelomice položena na ostatke sjevernoga

Sl. 5 Grob 1 sa zvonom (PN 1) *in situ* (snimio: D. Balaban)

Fig. 5 Grave 1 with the find of a bell (SF 1) *in situ* (photo: D. Balaban)

Sl. 6 Sektor IX, tlocrt s ucrtanim ostacima arhitekture (izradio: M. Babeli; 3D model u podlozi izradila: V. Gligora)

Fig. 6 Sector IX, ground plan with architectural remains (made by: M. Babeli; 3D model made by: V. Gligora)

zida, struktura SJ 116 od većega nepravilnog kamenja bijele boje, možda je bila grobnica. Sačuvan je najdonji red kamenja i istočni zid povezan žbukom. U toj mogućoj grobnici pronađeni su kosturni ostaci dokumentirani

kao grob 4. Kosti nisu bile u anatomskome položaju, a uz lubanju je pronađena brončana amorfnna pločica (PN 2). Zanimljiva je i struktura od opeka SJ 39. Najvjerojatnije je riječ o grobnici, i to dvostrukoj. Jedan je red opeka služio kao dno, a nad njim su sačuvani složeni redovi opeka koji su ograđivali grobne komore. Opeke su bile povezane čvrstom bijelom žbukom. Budući da je grobnica SJ 116 bila položena dijelom na temelje starije crkve, možemo ju datirati u novi vijek. Možda je istovremena bila i dvostruka grobnica SJ 39, s obzirom na to da su ukopane na otprilike istom nivou. S druge strane, način njene konstrukcije neodoljivo podsjeća na stariji tip zidanja crkve, a i zapadni rub strukture djeluje previše neuredno – kao da je djelomično otučen prigodom gradnje današnje polukružne apside – tako da bi za njenu konačnu dataciju ipak bilo bolje radiokarbonski analizirati osteološke ostatke pronađene ispod nje. Naime, s južne strane ispod strukture virile su kosti potkoljenica pa smo pretpostavili da je riječ o grobu, što se po njenu uklanjanju pokazalo točnim. Riječ je o grobu 34 orijentiranom u smjeru sjever – jug. Osim drugačije orijentacije, grob se isticao i nalazom zlatnih niti tkanine (PN 13) u području nogu. Nešto niže definirana je zapuna SJ 123 i njen ukop SJ 124 u zdravici. Unutar ukopa, nalazio se još jedan ukop SJ 130, unutar kojeg su se nalazile poremećene ljudske kosti više od jedne osobe, definirane kao grob 36.

U sektoru IX pronađene su i dvije prapovijesne jame (SJ 103/122 i 105/121) zapunjene tvrdo nabijenom žuto-sivom zemljom, bogate primjesama gara. Jama SJ 105/121 je presječena pri izgradnji starije crkve i jedan njen dio nalazi se ispod sjevernoga zida njenog svetišta (sl. 9). Od jame SJ 103/122 istražen je samo rub jer izlazi izvan gabarita sonde. U ovako parcijalno istraženim dijelovima jama pronađeni su mnogobrojni ostaci keramičkih posuda pretežno vinkovačke,¹⁰ u manjem postotku

10 Vinkovačka kultura je kultura prapovijesne zajednice ranoga brončanog doba koja je nastanjivala šire područje Slavonije i Srijema, na sjever sve do Balatona. Mnogo je toga baštinila od prethodne vučedolske kulture (Maj-

Sl. 7 Pogled sa zapada na temelj istočnoga zida svetišta najstarije crkve (SJ 35) (snimila: V. Gligora)
Fig. 7 Base of the eastern chancel wall of the oldest church (SU 35) seen from the west (photo: V. Gligora)

Sl. 8 Novovjekovne grobne strukture SJ 116 i 39, pogled s istoka (snimila: V. Gligora)
Fig. 8 Modern Age grave structures SU 116 and 39 seen from the east (photo: V. Gligora)

Sl. 9 Ukop prapovijesne jame SJ 121 pronađene sjeverno od svetišta najstarije crkve (snimio: D. Molnar)

Fig. 9 Prehistoric pit SU 121 uncovered north of the chancel of the oldest church (photo: D. Molnar)

i lasinjske kulture.¹¹ Moguće je da su mlađe vinkovačke jame presjekle lasinjske, ali više ćemo znati nakon budućih arheoloških istraživanja. Zanimljivo je da nisu uočeni tragovi prapovijesnih jama unutar same crkve, kako njenoga svetišta, tako i broda, iako smo na nekoliko mjesta provjerili zdravicu njenim dodatnim iskopom.

Za sada nije moguće više reći o životu tijekom ranoga bakrenog te ranoga brončanog doba, no uvjereni smo da će buduća istraživanja pružiti nove važne podatke o životu tih – prema luksuznosti pronađenih keramičkih posuda sudeći – prosperitetnih zajednica.

Arheološka istraživanja u unutrašnjosti crkve

Istraživanjima u unutrašnjosti crkve definirali smo 150 stratigrafskih jedinica.

Istočni dio broda crkve (Sektor VI)

Prvotno smo se usredotočili na sjevernu trećinu sektora VI, odnosno na sami sjeveroistočni kut crkvenoga broda, ali smo na kraju istražili čitav sektor (sl. 10). Na tome je prostoru sonda bila već „spuštena“ na otprilike metar dubine u odnosu na dotadašnju hodnu površinu, odnosno pola metra dublje nego na ostalim dijelovima unutrašnjosti crkvenoga broda. Razlog dubljega kopanja na tome dijelu crkve otkriće je zidane strukture oblika nepravilne kocke (SJ 11) za koju će se kasnije ustvrditi da je ostatak zida starije faze crkve. S obzirom na nepravilni oblik iskopa, otvorena je sonda dimenzija otprilike 4,5

x 3,5 m. Dokumentiranje slojeva bilo je otežano jer se na nekim manjim dijelovima sonde, tijekom dotadašnjih radova, nije spuštalo ispod razine kamenoga popločenja, dok je, kao što je već navedeno, na većini otvorene površine uklonjena zemlja do dubine od otprilike 1 m. U sjeverozapadnome kutu sektora VI uočeno je popločenje od bijelih kamenih ploča pravokutnoga i kvadratnoga oblika, možda iz sredine 19. stoljeća (SJ 3), te estrih, odnosno podloga za navedeno popločenje od žutoga pijeska (SJ 4). Ispod navedenih slojeva nalazio se sloj šute (SJ 145) dubok otprilike pola metra, a koji je bio uklonjen na gotovo cijeloj površini sonde. Osim navedenoga dijela, u manjoj je mjeri bio sačuvan u jugozapadnome kutu sonde te u sjeveroistočnome kutu, gdje je bio neposredno ispod popločenja od opeka preliivenih žbukom (SJ 156) koje su se nalazile otprilike na razini kamenih ploča iz sredine 19. stoljeća. Ispod neznatno sačuvanoga sloja šute, u jugozapadnome kutu sonde, definiran je još jedan sloj tamne crno-sive zemlje s primjesama žbuke, opeka, kamenja i ljudskih kostiju, SJ 152. Sloj SJ 151 nalazio se sjeverozapadno, ispod SJ 145, bio je nešto rahliji od sloja SJ 152 koji se isticao nešto većim primjesama gara, premda je vrlo vjerojatno da su SJ 151 i 152 isti sloj. Uklanjanjem navedenih slojeva, utvrđen je dominantan sloj sivo-smeđe zemlje (SJ 153) s mnogo sitnih primjesa žbuke, opeka i kamenja, a koji se protezao cijelom površinom sonde. U tome, često prekopavanom sloju, pronađena je većina istraženih grobova unutar crkve, kao i brojne poremećene ljudske kosti starijih ukopa.

Ispod sjevernoga zida broda crkve, u sektoru VI, uočeni su ostaci temelja i zida najstarije crkvene građevine (SJ 283) (sl. 11; 14), koji su bili građeni istovremeno i na isti način kao i već opisani uočeni izvan crkve (SJ 35, 91 i 109).

Iznad temelja na ovome je mjestu sačuvan i zid izgrađen od opeke koji je većinom ostao sačuvan u tri reda, a na zapadnome kraju mjestimice i nešto više. Veći kameni blokovi (SJ 286), koji su najvjerojatnije poslužili kao ojačanje za kasniji (pa i današnji) zid crkve, bili su

narić-Pandžić 1998: 167). Zapadom granicom vinkovačke kulture smatraju se Drljanovci kraj Bjelovara (Hirschler 2009: 142–145) koji se nalaze na gotovo istoj geografskoj širini kao i Novska. Pripadnici ove zajednice se i dalje bave poljoprivredom i stočarstvom, no intenzivno razvijaju metalurgiju i trgovinu. Društvo se raslojava, javlja se moćan obrtnički stalež, osnažuju političke elite kao i kasta ratnika te svećenika (Majnarić-Pandžić 1998: 169–171).

11 Lasinjska kultura izdanak je kasnoga neolitika, a smatra se prvom eneolitičkom, tj. bakrenodobnom kulturom na većem dijelu sjeverne Hrvatske. Pronalazi se širom međuriječja Save i Drave, na sjeverozapadu do Koruške, a na jugozapadu sve do Velebita. Iako se pripadnici ove kulture bave i poljoprivredom, važnije im je stočarstvo (Težak-Gregl 1998: 115).

Sl. 10 Sektor VI, tlocrt s ucrtanim ostacima arhitekture (izradio: M. Babeli; 3D model u podlozi izradila: V. Gligora)

Fig. 10 Sector VI, ground plan with architectural remains (made by: M. Babeli; 3D model made by: V. Gligora)

Sl. 11 Spoj sjevernoga (SJ 283) i pročelnoga (SJ 284) zida najstarije crkve (snimio: S. Stingl)

Fig. 11 Junction of the northern (SU 283) and facade (SU 284) wall of the oldest church (photo: S. Stingl)

posloženi na ostacima zida od opeke (v. sl. 14). Po otkriću starijega zida crkve na sjevernom dijelu sektora VI, odlučili smo provjeriti je li sačuvan ostao i južni zid najstarije crkve. Otvorili smo, u početku vrlo plitko, probnu sondu uz južni zid broda crkve dimenzija otprilike 4,5 x 1,5 m. Nakon što je uklonjeno tek nekoliko centimetara zemlje, pronađen je južni zid starije faze crkve (SJ 178). On se nije u potpunosti nalazio ispod današnjega južnog zida broda crkve, a i sačuvan je mnogo bolje od sjevernog zida (SJ 283). Nad temeljem, koji je bio građen kao i temelj sjevernoga zida (SJ 283) pa i svi ostali temelji te faze, sačuvano je pet redova opeka međusobno povezanih čvrstom bijelom žbukom (sl. 12). Plitkom sondom u sektoru IV potražili smo njegov nastavak, no nismo ga pronašli. Sjeveroistočni rub južnoga zida (SJ 178) bio je oštećen prigodom ukopa groba 60 kojem su se nazirali obrisi lijesa unutar sloja šute (SJ 184). Iako je navedeni grob bio na granici dvaju sektora (IV i VI), zbog oštećenja južnoga zida (SJ 178) koje je njegov ukop prouzročio, odlučeno je da se grob istraži u potpunosti, a ne samo u dijelu koji se nalazio unutar istraživanoga sektora VI (sl. 13). Donji dio kostura bio je položen na ostatke zida SJ 178, dok je gornji dio, izuzev kostiju ruku, propao otprilike dvadesetak centimetara niže; već je i to bio znak da zid ovdje vjerojatno prestaje. Kostii pokojnika, a pogotovo one prsnoga koša, bile su u jako lošem stanju. Sačuvana je lubanja, kralježnica, nešto rebara, prsna kost, zdjelica i križna kost te kosti ruku i nogu. Ruke su bile položene na trbuhu, a u desnoj djaju pokojnik držao krunicu (PN 58). Običaj stavljanja krunice oko vrata ili u ruke pokojnika poznat je već od kasnoga srednjeg vijeka, ali je naju-

čestaliji tijekom 17. i 18. stoljeća (Predovnik et al. 2008: 88). Slijedom navedenoga pretpostavljamo da je grob 60 najvjerojatnije ukopan u 18. stoljeću, nakon što je prostor Novske bio oslobođen od Osmanlija. Također, činjenica da je prilikom ukopa groba 60 oštećen stariji zid crkve SJ 178 pokazuje da je crkva tada već bila proširena i dodatni je argument da je navedeni zid ostatak zadnje predosmanlijske faze crkve iz kasnoga srednjeg vijeka. Vrlo je lako moguće da je pokojnik bio pokopan nakon što je već bio postavljen pod od opeka 1760-ih godina jer, ako pretpostavimo da pada nije bilo, grobari bi zasigurno po dolasku do starijega zida crkve ukop pomaknuli prema sjeveru umjesto da razbijaju zid. Provjeru ove datacije možemo dobiti radiokarbonskom analizom kostiju iz groba 60 te konzervacijom i restauracijom krunice.

Nakon što su predviđena sonda u sjevernome dijelu sektora VI i probna sonda uz južni zid broda crkve istražene do sloja zdravice (SJ 206), utvrđeno je da je zidana struktura oblika nepravilne kocke (SJ 11) zapravo ostatak staroga zida koji se pružao u smjeru sjever – jug između temelja/zidova SJ 283 i SJ 178. Dokaz tome je i temelj zida (SJ 171) koji je bio nešto pliciji od temelja SJ 283, a sastojao se od nekoliko većih kamenova i debljega sloja žbuke s primjesama opeke. Bio je pronađen sjeverno i južno od ostataka zida SJ 11, ali i u probnoj sondi uz južni zid crkve (sl. 14). Također, u sjeverozapadnome kutu glavne sonde unutar sektora VI bio je vidljiv ostatak temelja SJ 284 koji se pružao u smjeru sjever – jug i bio istovremen s temeljem SJ 283. Sačuvan je najdonji dio temelja, od opeka položenih na zdravici pa do većih kamenova. Ostatak temelja bio je u potpunosti razgrađen,

Sl. 12 Spoj južnoga (SJ 1783) i pročelnoga (SJ 284) zida najstarije crkve (snimila: V. Gligora)

Fig. 12 Junction of the southern (SU 1783) and façade (SU 284) wall of the oldest church (photo: V. Gligora)

Sl. 13 Grob 60, djelomično položen na južni zid starije crkve (SJ 178), koji je njegovim ukopom oštećen (snimio: S. Stingl)

Fig. 13 Grave 60, partially placed on the southern wall of the older church (SU 178), which was damaged by its pit (photo: S. Stingl)

ali je putem njegova pružanja pronađena izuzetno rahla, vjerojatno utabana žbuka (SJ 212) sa sitnim fragmentima opeke (v. sl. 14). Također je u zdravici vidljivo udubljenje u kojem se nalazio temelj SJ 284, kao i ostaci njegove žbuke (SJ 282) prilijepljeni na jednom od profila. Zbog svega navedenog, u dogovoru s gradonačelnikom M. Piletićem te župnikom vlč. Milanom Vidakovićem, odlučeno je u potpunosti istražiti sektor VI.

Nakon početnoga poliranja preostale površine sektora utvrđena su dva sloja – sloj tamnije šute (SJ 217) s mnogo primjesa opeke, žbuke, kamenja i ljudskih kostiju, te mjestimice nad njim ostaci popločenja od opeke (SJ 218), možda poda od opeke iz 18. stoljeća. Daljnjim stratigrafskim uklanjanjem slojeva naišli smo na ostatke sloja SJ 152, ali i na dominantan sloj u sektoru VI, SJ 153, unutar kojega su ostali utonuti veći dijelovi gornjega

Sl. 14 Pogled s juga na sjeverni (SJ 283; u pozadini), pročelni (SJ 284; lijevo) i zid triforija (SJ 171/11; desno) starije crkve. U produžetku pročelnoga zida vidljiv je u zdravicu utisnut sloj žbuke SJ 212 preostao nakon razgradnje središnjega dijela zida. Nad sjevernim zidom vidi se struktura od većih kamenih blokova SJ 286 (snimila: V. Gligora)

Fig. 14 Northern (SU 283; in the background), façade (SU 284; on the left) and triforium wall (SU 171/11; on the right) of the older church seen from the south. A layer of mortar SU 212 pressed into the sterile soil is visible in the façade wall extension, remaining after the destruction of the central part of the wall. A structure built of larger stone blocks SU 286 is visible above the northern wall (photo: V. Gligora)

sloja šute (SJ 217) – ispostavilo se da je riječ o utonućima u zapune grobova ranoga novog vijeka. Sloj šute (SJ 184), unutar kojeg se nalazio već navedeni grob 60, identičan je sloju šute SJ 217, a vjerojatno i sloju šute SJ 145 koji je mjestimice bio sačuvan u glavnoj sondi sektora VI. U prilog pretpostavci da je riječ o ranonovovjekovnim grobovima svjedoče posebni nalazi pronađeni u njima. Poveći brevar (PN 74) oblika nepravilnoga romba pronađen je među razbacanim rebrima unutar zapune groba 66 (sl. 15) koji je presjekao stariji grob 67 u području prsnoga koša pokojnika. Pretpostavljamo da je brevar pripadao pokojniku iz groba 67 – imao je poveću ušicu, što bi upućivalo na to da se mogao nositi na uzici oko vrata. Grobovima iz razdoblja ranoga novog vijeka svakako bi trebalo pripisati i grob 65 koji se nalazio otprilike na središnjoj osi broda crkve, neposredno pred ulazom u svetište. Bio je ukopan nešto dublje od ostalih grobova pripisanih tome razdoblju, a isticao se i brojnošću posebnih nalaza (dijelovi odjeće i nabožni predmeti). Zanimljivo je da su kosti iz šest grobova (G 60, 63, 65, 66, 67, 69) za koje smatramo da su pokopani tijekom ranoga novog vijeka, u prilično lošem stanju, pogotovo u usporedbi s kostima ostalih grobova pronađenih unutar crkve, a koji potječu iz kasnoga srednjeg vijeka, odnosno vremena prije osmanlijskoga zauzeća Novske. Također, kosti iz navedenih mlađih grobova narančaste su boje, a razlog tome možda su sitni fragmenti opeke učestali u sloju šute. Uzeti su uzorci zemlje iz sloja šute (U 220) i iz dominantnoga sloja u sektoru VI, SJ 153 (U 249), u kojemu su ukopani grobovi iz kasnoga srednjeg vijeka. Nadamo se da ćemo analizom njihova sastava dobiti odgovor na pitanje zašto su mlađe kosti u mnogo lošijem stanju od pretpostavljeno starijih. Tijekom istraživanja primijećeno je i da su grobovi iz razdoblja ranoga novog vijeka pronađeni u južnoj polovici istraživanoga sektora VI (od toga su tri groba bila vrlo blizu zida SJ 178, a ukop groba 60 ga je čak i oštetio).

Tim grobovima mogao bi se pridružiti i ukop SJ 239 koji je bio ispunjen slojem šute, a oblikom je podsjećao na manju grobnu raku. Možda je riječ o naknadno ekshumiranom dječjem grobu. Na pitanje je li ranonovovjekovnih grobova bilo i u sjevernom dijelu sektora teško je odgovoriti s obzirom na to da je većina sloja šute, unutar kojeg se oni pronalaze, bila uklonjena prije početka našega istraživanja.

Od ukupno 94 istražena groba, njih 50 je iz unutrašnjosti crkve, odnosno unutar sektora VI, od čega je, kao što je već navedeno, šest zasigurno iz razdoblja ranoga novog vijeka, dok bi preostala 44 groba valjalo datirati u vrijeme prije osmanlijskoga zauzeća Novske. Posebni nalazi iz grobova toga razdoblja su rijetkost, a većinom se radi o dijelovima odjeće (većinom kopče) ili o sporadičnim nalazima novca. Dok su svi pokojnici iz unutrašnjosti crkve sv. Luke Evanđelista u ranome novom vijeku bili pokapani u ljesovima, čemu nam, osim obrisa ili čak ostataka drva, svjedoče i brojni nalazi čavala, u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka prevladavali su drugačiji običaji. Iako bi pokojnik do svojega posljednjeg počivališta bio donesen u lijesu, najčešće bi se samo tijelo omotano u platno polagalo u svježe iskopanu raku (Demo 2007: 52). Tu tezu, osim rijetkih nalaza čavala u grobnim cjelinama, potkrepljuje nam igla (PN 84) koja je najvjerojatnije sapinjala platno kojim je bio umotan pokojnik iz groba 68.

Jedan od najzanimljivijih nalaza unutar crkve zasigurno su ostaci perike iz groba 43. Osim velike količine, začuđuje i prilično dobro sačuvan oblik pletenice (sl. 16). Uzorak perike poslana je na analize, a prema antropološkoj analizi kostiju, u grobu 43 bila je pokopana ženska osoba stara oko 40 godina.¹² Iako je prerano za bilo kakve zaključke, a riječ je i o povećem vremenskom odmaku, u

12 Na preliminarnoj analizi zahvaljujemo dr. sc. Mariu Novaku iz Instituta za antropologiju.

Sl. 15 Brevar (PN 74) *in situ* (snimio: S. Stingl)
 Fig. 15 *A brevar* (SF 74) *in situ* (photo: S. Stingl)

oko upada podatak o posebnosti djevojačkih frizura novljanskoga kraja koje su pletenicama na zatiljku oblikovale pundu, tzv. kovrk (Žakula 2006: 251).

Prilikom istraživanja groba 47, na predjelu zdjelice pronađene su sitne kosti za koje se posumnjalo da bi mogle biti kosti fetusa (U 134). Pozornim čišćenjem ustanovljeno je da su sitne kosti djelomično položene na ostatke žbuke (PN 47) te da su neznatno više od ostalih kostiju unutar groba. Slične kosti (U 161) pronađene su te prikupljene za usporedbu i u sloju SJ 183 (istovjetan dominantnom sloju SJ 153) uz južni zid broda crkve. S obzirom na navedeno, čini se da su oba uzorka sitnih kostiju ostaci neke manje životinje, možda krtice. Ove smo uzorke izdvojili za arheozoološku analizu.

Istočno od ostataka zida SJ 11, u sloj zdravice (SJ 206), na samoj granici broda i svetišta, ukopan je grob 64. Slični ukopi u zdravici pronađeni su i u sektorima VIII i IX, ali većina nije bila dokumentirana kao grob jer su u njima pronađeni kosturni ostaci više osoba koje nisu bile u anatomske položaju. Za razliku od njih, u grobu 64 nalazili su se ostaci najvjerojatnije jedne osobe. Većina kostiju nije bila u anatomske položaju, ali se lako prati njihov raspored. Tako je, primjerice, glava, iako na tjemenu, bila položena na zapadu. Potom su je prema istoku slijedile kosti kralježnice i razbacana rebra južno i sjeverno od kojih su donekle pravilno bile položene kosti ruku (sl. 17). Ostatak groba nalazio se izvan sonde. Moguće je da su to kosti nekoga značajnijeg pripadnika zajednice koji je bio pokopan na nekome drugom mjestu ili možda izvan crkve te su prilikom obnove ili gradnje nove crkve ekshumirane, preseljene i pokopane u novi grob, ali ovaj put unutar same crkve. Osim sporadičnih ulomaka keramike (N 167), u grobu ništa više nije pronađeno. Za daljnju interpretaciju valja pričekati rezultate antropološke te radiokarbonske analize kostiju.

U većini grobova pripisanih razdoblju kasnoga srednjeg vijeka, kao i u okolnome sloju SJ 153, pronađeni su omanji zelenkasti ulomci troske bakrene legure koji su prikupljeni kao uzorci. Zanimljivo je da su se nerijetko pronalazili uz same kosti. Veličinom i položajem unutar groba isticala se troska trokutastoga oblika (PN 46) iz groba 48. Ulomak troske nalazio se između krajeva dvaju rebara na mjestu gdje je vjerojatno bio položen lijevi dlan.

Nakon što je do sloja zdravice istražen gotovo cijela površina sektora VI, potvrdile su se naše slutnje. Zidana struktura SJ 11 zaista je ostatak zida koji je povezivao sjeverni (SJ 283) i južni zid (SJ 178) starije faze crkve, što je vidljivo iz njegovoga temelja (SJ 171) koji se pružao bez

Sl. 16 Nalaz pletenice iz groba 43 (snimio: S. Stingl)
 Fig. 16 *Find of a plait* from grave 43 (photo: S. Stingl)

prekida. Pronađeni su i ostaci južnoga dijela temelja zida SJ 284 koji je bio istovremen sa zidovima SJ 283 i SJ 178, a rahla utabana žbuka (SJ 212) pružala se cijelom njegovom dužinom, s time da je na južnome dijelu značajno slabije sačuvana. Uzeti su uzorci žbuke iz većine zidova, a detaljnije analize njih i njihovih međuodnosa tek će uslijediti. Uz sam zapadni rub sektora VI, u neposrednoj blizini žbuke SJ 212, ali neznatno niže, pronađeni su ostaci žbuke SJ 285 koji su se također pružali u smjeru sjever – jug, ali zbog nedostatno istražene površine ostalo je, nažalost, nejasno o čemu se točno radi. Ispod njih vidljivi su ostaci dominantnoga sloja SJ 153 koji je djelomično ostao neistražen u jugoistočnome dijelu sektora. Razlog tomu je pretpostavka da bi se u samome sloju pronašlo još nekoliko grobova, a u zdravici bismo mogli očekivati još grobova sličnih grobu 64 (jedan se nazirao sjeverno od ostataka sloja SJ 153) koje zbog ograničenoga vremena ne bismo stigli uspješno istražiti.

Sjeverna bočna kapela (Sektor III)

Temelj SJ 87 u sektoru VIII naprasno je prekinut pa je odlučeno potražiti njegov eventualni nastavak u sjevernoj bočnoj kapeli crkve koja je dobila oznaku sektor III. I u tome dijelu zemlja je bila uklonjena do otprilike pola metra dubine u odnosu na hodnu površinu. Nakon početnoga poliranja definirana su četiri različita sloja. Uz sjeverni rub pružao se sloj tamno smeđe zemlje SJ 208 (ispod njega je sloj tamnije zemlje, SJ 246, u kojemu se očekuju grobovi). Južno od njega, otprilike na mjestu gdje su se mogli očekivati ostaci temelja, nalazio se sloj crne zemlje SJ 209, nešto masnije od većine ostalih slojeva unutar crkve, koji je mjestimice bio izmiješan s mrljama ilovače. Ovaj sloj uklonjen je u potpunosti, a nije imao

Sl. 17 Grob 64 (snimio: S. Stingl)

Fig. 17 Grave 64 (photo: S. Stingl)

primjese žbuke, opeke i kamenja poput ostalih slojeva, već je obilovao keramikom, ostacima gorenoga stakla, troskom željezne legure, a pronađeni su i ulomci kostiju. Jugozapadno od sloja SJ 209 dokumentiran je sloj tamno smeđe zemlje (SJ 211), vrlo sličan već navedenome sloju SJ 208 i dominantnome sloju u sektoru VI (SJ 153) koji svojim oblikom i dimenzijama upućuje na to da je možda riječ o zapuni groba. U preostaloj dijelu sjeverne bočne kapele nalazio se sloj svijetlo smeđe, većinom šutaste zemlje SJ 210, koja se podvlačila pod većinu sloja crne zemlje (SJ 209). Ostaci temelja (SJ 241) koji se pružao u smjeru istok – zapad ubrzo su pronađeni na pretpostavljenome mjestu (sl. 18). Zidan je od većega nepravilnog kamenja i pokojega kamenog bloka međusobno povezanih rahlom žutom žbukom. Pronađeni su i ostaci temelja (SJ 242) koji je bio okomit na temelj SJ 241, a nalazio se s njegove južne strane. Ipak, najzanimljiviji je bio pronalazak urušenja kupolastoga oblika (SJ 245) od sivog i tamno sivog kamenja te opeka koje su nerijetko bile gorene. Urušenje je bilo omeđeno temeljima SJ 241 i SJ 242. Na mnogim dijelovima bile su vidljive duge ljudske kosti i ostaci lubanja, a zemlja je bila svijetlo smeđe boje i iznimno rahla, gotovo poput šute. Po uklanjanju urušenja, koje nije bilo predebelo, naišli smo na još rahliji sloj svijetlo smeđe zemlje (SJ 261) koji je obilovao fragmentima spaljenih ljudskih kostiju (v. sl. 18) koje su vjerojatno bile gorene na različitim temperaturama jer su pronađene u više boja (crna, plava, bijela itd.). Uzet je poveći uzorak spaljenih kostiju (U 266) iz navedenog sloja koji će biti poslan na detaljne analize. Zanimljivo je da su u sloju pronađene i nespaljene ljudske kosti, a zemlja je, što smo se dublje spuštali, postajala sve tamnija. Zbog vremenskoga ograničenja istraživanja, odlučeno je da se sloj gorenih kostiju ne istraži u potpunosti. Određen je manji rov u kojem je cilj bio doći do sloja zdravice kako bi se utvrdila dubina spomenutoga sloja te temelja SJ 241. Najviša točka na kojoj je sačuvan temelj SJ 241 iznosila je 123,724 m, a najdublja 122,170 m, što je više od metra dublje od temelja zida SJ 87 iz sektora VIII, a čiji smo nastavak tražili u sjevernoj bočnoj kapeli crkve. Osim toga,

premda se ovaj temelj pružao u nastavku temelja SJ 87, ne razlikuje se samo puno većom dubinom već je i znatno uži od njega, pa se čini da ipak nije riječ o istome temelju. Sloj zdravice SJ 280 bio je nešto tamniji u odnosu na sloj zdravice SJ 206 iz sektora VI, a zbog obilnih oborina u probni rov je prodrila voda, tako da sloj zdravice SJ 280 nije bio uspješno dokumentiran. Južno uz temelj SJ 241 te uz zapadni zid bočne kapele otkriveni su ostaci jame SJ 244, najvjerojatnije za drveni stup, obloženi kamenjem. Uklonjeni su zadnjega dana istraživanja kako bi se utvrdio odnos između temelja SJ 241 i SJ 242. Iako se ranije činilo da je jama (SJ 244) djelomice uništila temelj SJ 242, ispostavilo se da je potonji, širok svega četrdesetak cm, mnogo uži u odnosu na zid SJ 241 koji se pruža i ispod zapadnoga zida sjeverne bočne kapele. Njegov nastavak mogao bi se nalaziti zapadno izvan današnje bočne kapele, a za više detalja treba pričekati buduća arheološka istraživanja.

Zapadni dio crkvenoga broda (Sektor II)

Sektor II nalazio se u brodu crkve, istočno od dvaju stubova koji nose kor, a zapadno od središnjega dijela crkve, sektora IV. A. Džaja je tijekom početnih istraživanja naišao na ostatke starijega zida (SJ 10) koji se pružao u smjeru sjever – jug, od današnjega sjevernog, pa sve do današnjega južnog zida crkve. Zidan je od većega nepravilnog kamenja sive boje međusobno povezanoga čvrstom sivkastom žbukom. U blizini sjevernoga stuba, a uz zid SJ 10, otvorili smo probnu sondu dimenzija otprilike 1 x 1 m kako bi se utvrdila njegova dubina te nalaze li se grobovi i s vanjske strane zida (sl. 20). Grobovi nisu pronađeni, a dokumentirana su dva različita sloja. Viši, SJ 173, bio je sloj tamno smeđe rahle zemlje s primjesama žbuke, opeke i kamenja, a niži, SJ 172, sloj sive rahle zemlje s ostacima ljudskih kostiju. Potonji sloj (SJ 172) sličan je sloju SJ 127 koji se nalazio izvan crkve u sektoru IX, a moguće je da je riječ o naknadno nasutom sloju, možda prilikom gradnje zvonika. Sam zid SJ 10 nije bio pretjerano dubok. Sačuvan je u visini od svega dvadesetak cm, a bio je posložen na masivnim temeljima SJ 177 od većega nepravilnog

Sl. 18 Pogled s juga na sektor III tijekom istraživanja. Vidljivi su ostaci temelja SJ 241 i 242 te sloj spaljenih kostiju SJ 261 (snimila: V. Gligora)

Fig. 18 Sector III during the excavation, seen from the south, with the remains of foundations SJ 241 and 242 and a layer of burned bones SJ 261 (photo: V. Gligora)

kamenja sive, mjestimice i tamno sive boje, posloženoga u najmanje šest redova te međusobno povezanoga rahlijom žutom žbukom, a dubokoga nešto više od 1 m. U gornjim redovima temelja (SJ 177) kamenje je bilo nešto manjih dimenzija u odnosu na najdonji red. Iako je dno temelja na visini od 122,811 m nekih pola metra više u odnosu na dno temelja SJ 241 iz sjeverne bočne kapele crkve, način zidanja vrlo je sličan te nije isključeno da je možda riječ o istovremenim temeljima.

Zanimljiv je i nalaz manjega kanala od opeka međusobno povezanih sivom žbukom koji se pružao poprijeko, otprilike na sredini zida SJ 10. Bio je zapunjen tamno smeđom rahlom zemljom (SJ 202) uz sporadične primjese sitnoga kamenja. Njegova namjena nam je za sada nejasna.

Trenutno nam se čini da je riječ o pročelnome zidu treće faze crkve – nove kamenom zidane kapele izgrađene 1755. ili 1756. godine (v. poglavlje „Povijesni okvir“). Ipak, bilo bi dobro u budućim arheološkim istraživanjima provjeriti i mogućnost da se ovaj zid nastavlja i sjeverno, izvan gabarita današnje crkve, te se možda spaja s temeljem zida SJ 241 ustanovljenome u sektoru III.

Središnji dio crkvenoga broda (Sektor IV) i južna bočna kapela (Sektor V)

Osim sektora VI te manjih probnih sondi u sektorima II i III, u potrazi za potencijalnim nastavkom zida SJ 178, kao što je već navedeno, otvoren je manji rov u sektoru IV, odnosno u središnjem traveju crkve. Nastavak zida nije pronađen, ali je nađena struktura SJ 192 od kamenja i opeke (sl. 19) koja je vjerojatno poslužila kao ojačanje nekadašnjem bočnom zidu crkve SJ 193. Prije no što je izgrađena južna bočna kapela – doznajemo iz vizitacija – u zidu SJ 193 nalazio se bočni ulaz u crkvu čime ojačanje SJ 192 ima svoju logičnu funkciju. Na otvorenoj površini sektora IV, u blizini ojačanja, a na visini od 123,774 m, ocrtavala se gornja stranica lijesa (SJ 199). Odlučeno je da se dublje od te razine u sektoru IV

ne istražuje.

Zemlja je do dubine od otprilike pola metra bila uklonjena i u južnoj bočnoj kapeli, sektoru V. Nakon poliranja utvrđena su dva sloja – sloj crne masnije zemlje (SJ 221), sličan sloju SJ 209 iz sjeverne bočne kapele (ispod kojega su pronađeni ostaci zida SJ 241) te sloj smeđe pjeskovite zemlje (SJ 222), slične sloju SJ 210 iz sjeverne bočne kapele (pod kojim je pronađeno urušenje i sloj spaljenih ljudskih kostiju). Navedeni slojevi su fotografirani, a totalnom stanicom je zabilježen njihov položaj i visina. Fotografiran je te dokumentiran totalnom stanicom i temelj bočnoga oltara, SJ 219, koji je djelomično sjeo na sloj crne zemlje SJ 221. Daljnja istraživanja u južnoj bočnoj kapeli nisu provedena.

Dokumentacija

U ovogodišnjim istraživanjima dokumentirano je 285 stratigrafskih jedinica. Uglavnom je riječ o raznim slojevima zemlje i urušenja (nastalih urušavanjem ili zavravanjem terena), brojnim kamenim strukturama – zidovima, temeljima, podnicama itd. te grobovima, jama i dr. iz različitih razdoblja.

Nepokretni nalazi

U našim istraživanjima arheološki smo istražili te dokumentirali tri osnovne skupine nepokretnih nalaza – zidane strukture (zidove, temelje, podnice i grobne strukture), grobove i prapovijesne jame. Nalaz prapovijesnih jama nas je osobito iznenadio te se nadamo da ćemo u budućnosti imati prigodu istraživati tragove naselja iz ranoga bakrenog te ranoga brončanog doba u središtu Novske.

Najznačajniji su pronađeni ostaci najstarije, predosmanlijske crkve koja je najvjerojatnije bila građena u drugoj polovici 13. stoljeća. Na njene najbitnije značajke osvrtno ćemo se u zaključku. Dokumentiran je i pročelni zid treće faze crkve iz 1755. ili 1756. godine. Sjeverno od crkve pronađeni su temelji dogradnji iz različitih razdoblja – poneki su zasigurno ostaci različitih faza sakri-

Sl. 19 Ojačanje SJ 192 za nekadašnji bočni ulaz u crkvu, sektori IV/V (snimio: S. Stingl)

Fig. 19 Reinforcement SU 192 of the former side entrance to the church, sectors IV/V (photo: S. Stingl)

Sl. 20 Probna sonda u sektoru II, pogled sa zapada na sondu i zid SJ 10 s temeljem SJ 171 (snimio: S. Stingl)

Fig. 20 Trial trench in sector II, the trench and the wall SU 10 with foundation SU 171 seen from the west (photo: S. Stingl)

stija – no za neke čvršće zaključke valjat će u budućnosti arheološki istražiti prostor sjeverno od istraživanoga. Svi istraženi nepokretni nalazi dokumentirani su fotografski i totalnom stanicom te su izrađeni njihovi 3D modeli. Na kraju istraživanja nepokretne strukture na lokalitetu su – u dogovoru s Konzervatorskim odjelom u Sisku – prekrivene geo-tekstilom, pijeskom te zemljom.

U našim istraživanjima arheološki smo istražili ukupno 94 groba: 28 ih je istraženo i dokumentirano u sektoru VIII (četiri u sektoru VIIIA, šest u VIIIB, dvanaest u VIIIC te šest u VIID), 16 u sektoru IX (sedam u sektoru IXa te devet u sektoru IXb) te njih 50 u unutrašnjosti crkve, svi u sektoru VI. Već i prije radiokarbonskih analiza kostiju možemo zaključiti da raspoložemo s dva glavna horizonta pokopavanja: veći dio grobova ukopan je tijekom kasnoga srednjeg vijeka, prije osmanlijskoga zauzeća Novske. Zanimljivo je da su kosti iz mlađih grobova, ukopanih tijekom ranoga novog vijeka, ostale sačuvane puno lošije od kostiju starijih grobova, što je vjerojatno posljedica veće kiselosti zemlje u mlađim slojevima u koje su bili ukopani. Uočeno je i da je praksa polaganja tijela u lijesu prisutna uglavnom u novome vijeku, dok su se stariji naraštaji vjerojatno ukopavali samo umotani u platna. Također, posebni nalazi češće su pronalazeni u mlađim, novovjekovnim grobovima.

Lubanje pronađene izvan grobnih konteksta, njih ukupno 16, nisu dokumentirane kao grobovi, ali su im pozicije zabilježene totalnom stanicom. Ostale prekopane kosti pronađene na lokalitetu dokumentirane su prema stratigrafskim jedinicama u kojima su pronađene te su odvojeno pohranjene u velike plastične vreće te će biti – u dogovoru sa župnikom vlč. Milanom Vidakovićem – pokopane na lokalitetu.

Jedna od osobitosti ovoga lokaliteta je impozantan sloj različitim intenzitetom spaljenih – ali među njima ima i nespaljenih – ljudskih kostiju koji je pronađen u sjevernoj bočnoj kapeli. Imaju li ovi posmrtni ostaci ka-

kve veze s velikim epidemijama kuge ili sličnih bolesti?¹³ Nadamo se da će nam daljnje analize i istraživanje ovoga fenomena pomoći u razumijevanju vremena i razloga ovakvog postupka.

Pokretni nalazi i uzorci

Pronađeni nalazi soritrani su u 202 vrećice, a među njima prevladavaju ulomci keramike, željezni čavli te, rjeđe, ulomci stakla i zgure. Među posebne nalaze izdvojeno je 93 predmeta, a to su oni predmeti koji svojim tipološkim ili stilskim obilježjima mogu pomoći u dataciji i boljem razumijevanju pronađenih stratigrafskih jedinica. Detaljnije ćemo se osvrnuti na najznačajnije, ukoliko to već nije učinjeno ranije u tekstu.

Posebni nalazi pronađeni su u 23 od 94 istražena groba, odnosno u nešto manje od 25%. Najbogatiji je bio grob 65 u kojem su pronađeni dijelovi odjeće i nabožni predmeti. Na području prsnoga koša pronađeno je nekoliko kalotastih brončanih gumbiju srednje veličine (PN 79) (sl. 21), a uz kosti potkoljenica pronađeni su ostaci nazuvaka (PN 77 i 78). U blizini lijeve bedrene kosti pronađena je jedna kukica (PN 80) koja je možda bila dio nazuvaka. Manja brončana ovalna medaljica (PN 70) nalazila se u blizini gumbā, a omeđivao ju je papirić na kojem su bila ispisana nečitka slova. S obzirom na obližnje ostatke drveta i nalaz latinskoga križa s prikazom (PN 81), moguće je da je riječ o nabožnim predmetima koji su se nalazili unutar propaloga drvenog brevara. Brevar je kutijica izrađena od kože, metala, drva, kartona ili brokata, a u kojoj su se nalazili razni predmeti poput medaljica s likom sv. Benedikta, Majke Božje ili nekog hodočasničkoga mjesta, križeva, ljekovitih trava, tkanine te papira s nekim blagoslovom ili isječkom iz Biblije. Najčešće su bili lemljeni, a vlasnik nije znao što se u brevaru nalazi. Datiraju se u 18. stoljeće, a pretpostavlja se da su bili proizvedeni u nekom bavarskome samostanu (Azinović Bebek 2012: 284–286). Ostaci još jedne brončane medaljice (PN 82) pronađeni su u blizini, a moguće je da se i ona nalazila unutar brevara. Grob 65 značajan je i

zbog uzoraka tkanine (U 222 i 223) koji su bili tkani na način tzv. riblje kosti. Osim deformacija na glavi pokojnika, zanimljiv je i položaj nogu koje se nalaze u nesvakidašnje velikom raskoraku. Osoba pokopana u grobu 65 očito je bila značajan pripadnik zajednice o čemu nam, osim mnogobrojnih posebnih nalaza, svjedoči i dominantan položaj groba unutar crkve, na središnjoj osi, pred ulazom u svetište. Posebno je zanimljiv i nalaz metalnoga zvona (PN 1) iz groba 1. Osobi pokopanoj u grobu 1 smrskana je lubanja, a nedostajale su joj potkoljenice, čini se da ih je uništio iskop bagerom. Brončano zvonce pronađeno je izokrenuto, u predjelu zdjelice, te se čini da ga je pokojnik držao u lijevoj ruci. Zvono u grobu možda svjedoči o strahu pokojnika da ne bude živ zakopan, vrlo čestoj fobiji tijekom novoga vijeka. Prema izgledu zvona ovaj bi grob vjerojatno trebalo datirati u novi vijek. Na zvonu su vidljiva nevjesto naknadno urezana slova, no natpis nije moguće pročitati prije temeljitoga njegovog čišćenja (sl. 22). Utiskivanje natpisa s poukama i porukama je poznata praksa; ovo djeluje kao imitacija toga postupka, možda od strane samoga vlasnika, nikako od majstora. Zvonima je često pridavana simbolička, pa čak i magijska uloga, primjerice za tjeranje zloduha, tako da čudi da se i češće ne nalaze u grobovima.

Nabožni predmeti ili devocionalije su predmeti koji potiču ili proširuju pobožnost, a najčešće je riječ o svetačkim medaljicama, križevima i krunicama. Na grobljima ranoga novoga vijeka pronalaze se u otprilike 30% grobova, a taj se postotak povećava unutar crkvene građevine gdje se najčešće pokapao bogatiji sloj društva (Azinović Bebek 2012: 13; Belaj, Stingl 2018: 113). Iako je uzorak istraženih ranonovovjekovnih grobova unutar crkve sv. Luke Evanđelista premalen za donošenje čvršćih zaključaka, zanimljiv je podatak da su nabožni predmeti pronađeni u tri od šest grobova, odnosno u njih 50%. Osim nabožnih predmeta iz groba 65, značajan nalaz je i brevar (PN 74) koji je najvjerojatnije pripadao pokojniku iz groba 67 te krunica (PN 58) iz groba 60. Brevar je izrađen od bronce u obliku nepravilnoga romba (donje stranice su

Sl. 21 Grob 65 tijekom istraživanja (snimila: V. Gligora)

Fig. 21 Grave 65 during the excavation (photo: V. Gligora)

13 U pravilu su se pokojnici preminuli od takvih zaraznih bolesti pokopavali na zasebnim grobljima, no možda su njihove kosti bile naknadno prenesene?

Sl. 22 Zvono (PN 1) iz groba 1 prije čišćenja (snimio: J. Belaj)
 Fig. 22 The bell (SF 1) from grave 1 before cleaning (photo: J. Belaj)

čega „papa od ruzarija“ Grgur XIII. uvodi blagdan Gospe od ružarija (Azinović Bebek 2012: 196–199; Stingl 2017: 46–47).

Grob 34, orijentacije sjever – jug, posebno je zanimljiv. Prilikom čišćenja, uz kosti nogu, pronađene su zlatne niti. Metalnim nitima urešavala su se prvenstveno svećenička ruha, a potom i svećane nošnje puka. Kroz povijest su najčešće korištene bakrene, srebrne i zlatne niti, a u novije vrijeme ih zamjenjuju aluminijske koje podsjećaju na srebrne (Šimić et al. 2018: 115–116).

Od posebnih nalaza iz grobova svakako još valja istaknuti i vrlo dobro očuvan srebrni bečki pfenig pronađen u grobu 12 (PN 7). Kovan je od zatamnjenoga srebra, otisnut samo s prednje strane na kojoj se već i prije čišćenja vidi trolis izvan kojega se vide tri šesterokrake zvijezde, a unutar se u sredini nazire štitasti grb (vjerojatno grb Austrije, jako izlizan) i uokolo njega inicijali AL, B, t. Čini se da je riječ o novcu Alberta II. Habsburgovca koji je od 1437. do 1439. bio ugarsko-hrvatski kralj kao prvi od mnogih pripadnika dinastije Habsburg (od 1404. do 1439. kao Albert V. bio je austrijski nadvojvoda). U grobu 30 nađena su slijepljena četiri komada srebrnih sitnih novaca – moguće različitih vrijednosti (PN 12), no čini se da je riječ o novcima kralja Žigmunda Luksemburškog (1387. – 1437.). Na jedinom vidljivom aversu nalazi se

Sl. 23 Ostaci drvene krunice i križa (PN 58) iz groba 60, stanje prije čišćenja (snimio: S. Stingl)
 Fig. 23 Remains of a wooden rosary and a cross (SF 58) from grave 60 before cleaning (photo: S. Stingl)

kraće od gornjih). Dimenzija je cca. 8 x 5 cm, a na vrhu ima okomitu ušicu kroz koju je vjerojatno bila provučena tkanina ili tanja uzica kako bi se mogao objesiti oko vrata. Krunica je, pak, sastavljena od brončanih karičica i drvenih zrna, a na kraju se najvjerojatnije nalazio drveni križ omeđen brončanim okovima, koji je na žalost propao (sl. 23). Iako poznata još od srednjega vijeka kao Paternoster brojanica, pomoću koje su nepismeni redovnici molili 150 molitvi Očenaša u zamjenu za tada obvezatnih 150 psalama dnevno, svoj današnji izgled krunica je dobila u 15. stoljeću. Papa Pio V. 1569. godine službeno je ozakonio njen današnji izgled, a najveću popularnost krunica je zadobila po pobjedi združenih kršćanskih snaga nad Osmanlijama u bitci kod Lepanta 1571. godine, nakon

grb kombiniran od po dva štita s Arpadskim linijama i dva brandenburška orla, a koji je bio okružen natpisom. Novac je vrlo izlizan i od natpisa se nazire tek riječ REGIS od, vjerojatno, REGIS VNGARIE. Na jedinom vidljivom reversu vidljiv je jednokraki križ s po jednom krunom u svakom od četiri kuta (v. Réthy 1907: 18–19, 59, Tab. 7: 120–123, 125–127) (sl. 24).

Izvan grobnih cjelina također su pronađeni zanimljivi nalazi, poput plosnate glave prstena s urezanim cvjetastim motivom (PN 25), željeznoga noža (PN 34) s dvije zakovice na dršci ili dvaju željeznih potkova za cipele (PN 27 i 28) koje su bile pronađene u neposrednoj blizini. Posebnih nalaza nije bilo mnogo u sjevernoj bočnoj kapeli, ali je zanimljivo da je u sloju urušenja (SJ 245) pronađen

Sl. 24 Novci Žigmunda Luksemburškog iz groba 30 (PN 12; desno) te Alberta II. Habsburgovca iz groba 12 (PN 7; lijevo) (snimio: J. Belaj)
Fig. 24 Coins of Sigismund of Luxembourg from grave 30 (SF 12; on the right) and Albert II of Habsburg from grave 12 (SF 7; on the left) (photo: J. Belaj)

savršeno sačuvan čavao (PN 88), a u sloju sa spaljenim kostima (SJ 261) čavao (PN 91) s rastaljenom i savijenom glavom, možda kao posljedica gorenja. Oba čavla nisu nimalo korodirana. Najzanimljiviji nalaz iz sektora III svakako je čašasti pećnjak smeđe boje pronađen u sloju urušenja (SJ 245). Manjih je dimenzija, grublje izrade, s ravnim dnom i stijenkama nakošenim prema van. Takav tip pećnjaka datira se širokim vremenskim rasponom, od 14. pa sve do 17. stoljeća (Radić, Bojčić 2004: 231–233).

Svakako se još valja osvrnuti i na nalaze iz prapovijesnih vremena, osobito na ulomke posuda lasinjske i vinkovačke kulture (sl. 25) i komade litike (sl. 26) prona-

đene u istraživanjima. No za njenu detaljniju analizu valja pričekati rezultate novijih istraživanja, osobito sjeverno od svetišta starije crkve.

U istraživanjima su prikupljene 272 vrećice uzoraka. Uglavnom je riječ o ljudskim kostima iz grobova i slojeva te o ponekoj životinjskoj kosti ili zubu, komadima žbuke i ugljena te uzorcima tkanine, troske, zemlje i sl. Odabrani nalazi bit će poslani na daljnje analize, osobito osteološki materijali iz grobova. Tako ćemo doznati više o načinu života novljanskoga stanovništva tijekom kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka.

Sl. 25 Ulomci keramičkih posuda vinkovačke kulture (snimio: J. Belaj)
Fig. 25 Fragments of ceramic vessels of the Vinkovci culture (photo: J. Belaj)

Sl. 26 Odabrani nalazi litike (PN 33, N 62 i 75) (snimio: J. Belaj)

Fig. 26 Selected finds of lithic material (SF 33, F 62 and 75) (photo: J. Belaj)

Zaključak

Na kraju, preostaje nam pokušati odgovoriti na osnovno pitanje: koju smo to i čiju crkvu pronašli u našim istraživanjima.¹⁴ Premda središnji dio crkve nije pronađen jer prostor današnje apside nije istraživao, donosimo njen pretpostavljeni tlocrt (sl. 27).¹⁵ Crkva je bila jednobrodna, s nešto užim, kvadratnim svetištem.¹⁶ Vladimir P. Goss i Nina Šepić se priklanjaju tezi da taj tip građevine u Karpatski bazen, pa tako i u naše krajeve, dolazi s doseljenicima iz donjonjemačkih krajeva tijekom njihove kolonizacije dijelova Slavonije u 12. stoljeću (Goss, Šepić 2007: 31). U takvu se sliku donekle uklapa i podrijetlo Tiboldovića, kasnijih Svetačkih (Klaić 1913: 4–5).

Paralelno uz temelj pročelnoga zida pruža se još jedan koji ukazuje da je crkva imala triforij ili emporu. S obzirom na veličinu crkve, pa tako i njenog triforija, možemo pretpostaviti da je riječ o privatnoj, dvorskoj crkvi ili kapeli lokalnoga gospodara koji je s triforija, u pratnji svoje supruge, pratio svetu misu.¹⁷ Ova opravdana pretpostavka objašnjava i činjenicu da crkva nije popisana u čuvenome popisu župa arhiđakona Ivana Goričkoga iz 1334. godine. Vanjske dimenzije crkve iznose 13,91 x 7,80 m, a unutarnje 11,61 x 6,96 m. Pretpostavljene unutarnje dimenzije broda su 7,43 x 5,61 m (što čini 41,68 m² površine),¹⁸ a kvadratnoga svetišta 4,18 x 4,12 m (17,22

m² površine). Za župnu crkvu ovo bi bila mala građevina, no kao privatna kapela nije niti trebala biti veća.

Što se tiče korištenja opeke, važno je naglasiti da je ona postala izuzetno popularan građevinski materijal nakon provale Mongola. Pojedini detalji ukazuju da majstori koji su gradili našu crkvu, a koji su ju očito gradili prema dobro i praktično osmišljenom projektu, još nisu u potpunosti „svladali“ opeku kao materijal: o tome govore varijacije njenih dimenzija kao i njihova neobična duljina od 30,5 cm, u odnosu na debljinu i širinu od oko 6 x 12 cm.¹⁹ Naizmjenično nizanje opeke i kamenja u temeljima crkve vjerojatno je učinjeno radi sprječavanja kapilarne vlage, jer za razliku od opeke kamen ne „vuče“ vlagu. Osim toga, često su crkve građene od opeka imale samo temelje od kamenja – majstori ili nisu dovoljno vjerovali opeci, ili nisu još znali dovoljno dobro njome baratati; kamen je ipak jači. Možda su pomoću najdonja dva reda opeke željeli poravnati tlo, da im je lakše nasuti lomljenac? Širina zidova,²⁰ pak, govori da nije riječ o ranijoj romaničkoj građevini, jer su u to vrijeme građeni zidovi uglavnom debljine oko 70–80 cm.

Dakle, sudeći prema njenim karakteristikama, crkva je najvjerojatnije sagrađena u drugoj polovici 13. stoljeća i to kao privatna crkva novljanskoga gospodara. Ova spoznaja pred istraživače novljanske povijesti postavlja novo, važno i zanimljivo pitanje: gdje je taj velikaš živio? Bilo bi logično njegov „grad“ (koji je, doduše, mogao biti i reprezentativna drvena kurija, ali zaštićena od razbojnika, nedobronamjernih susjeda...) očekivati negdje u krugu od 100 do 200 metara od crkve! Konfiguracija terena trebala bi suziti buduću potragu u pravcu sjeveroistoka.

Smatramo da su istraživanja bila vrlo uspješna i da su iznjedrila izuzetno zanimljive rezultate. Nesumnjivo je

14 Veliku pomoć u ovom zadatku pružio nam je dr. sc. Zorislav Horvat, vrsni poznavatelj arhitekture srednjega vijeka.

15 Na tlocrtu, primjerice, nije ucrtan trijumfalni luk – premda ga možemo pretpostaviti vjerojatno ispod zida današnje apside – jer nemamo dovoljno elemenata po kojima bismo mogli zaključiti na koji je način svetište bilo svodeno.

16 Ovakav oblik svetišta u srednjovjekovnoj Slavoniji se u principu javlja nakon provale Mongola, primjerice u Beletincu, Gotalovcu, Martinšćini, Bartolovcu, Kladišćici, Novom Mestu Zelinskom, Dišniku, Maloj Črešnjevici, Velikom Grđevcu, Glogovici, Srednjem Lipovcu, Brodskim Zdenicama i Koškoj (Goss, Šepić 2007).

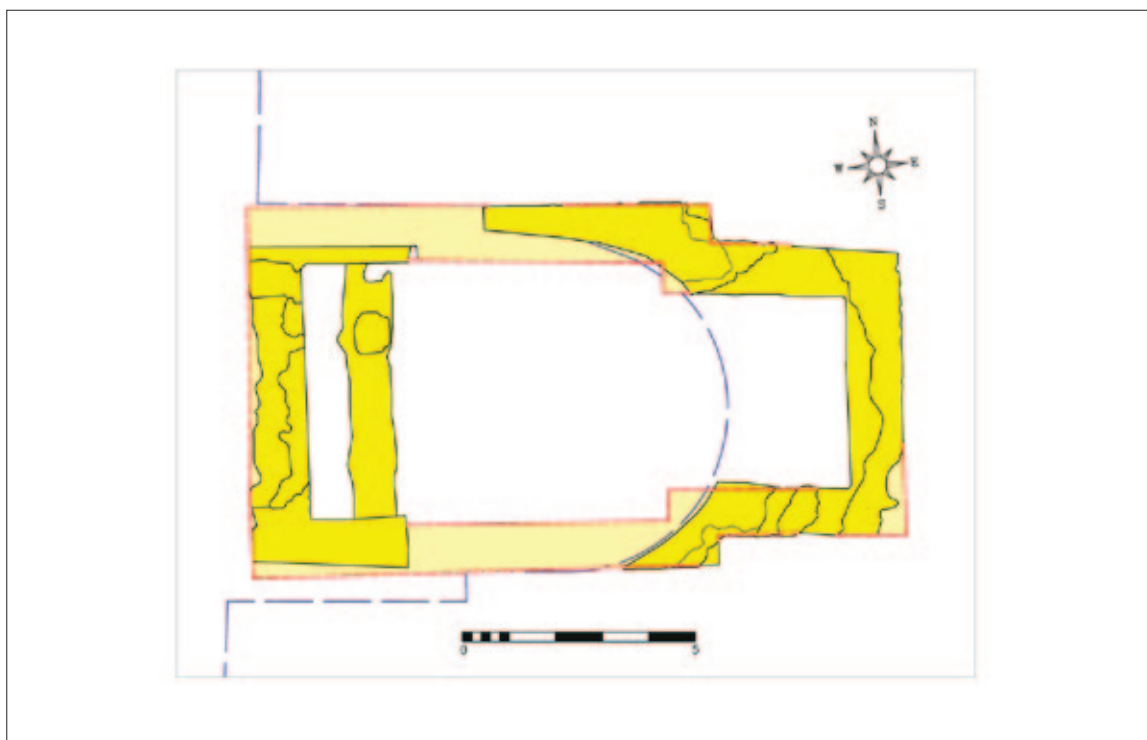
17 Po tome je slična, primjerice, crkvi sv. Petra u Novom Mestu kraj Zeline datirane u drugu polovicu 13. stoljeća (Ratković 2009: 113, s literaturom).

18 U srednjoj Europi su seoske crkve još u 11. stoljeću imale površinu broda

od oko 35 m², a u 13. stoljeću, zahvaljujući znatnom porastu broja stanovnika kao posljedice kolonizacije, površina broda raste na oko 65 m² (Budač 1994:156).

19 Prema u to vrijeme prevladavajućem omjeru 1:2:4, očekivana duljina bi bila 24 cm.

20 Širine temelja svetišta su oko 104–110 cm.

Sl. 27 Pretpostavljeni tlocrt starije crkve (izradio: M. Babeli)

Fig. 27 Assumed ground plan of the older church (made by: M. Babeli)

pronađen vrlo vrijedan objekt čije ostatke nažalost neće biti moguće prezentirati *in situ*, ali valja razmisliti o drukčijim modalitetima njegove prezentacije. Pronađeni su i brojni zanimljivi nalazi iz različitih vremenskih razdoblja. U idućim kampanjama bilo bi važno istražiti prostor sjeverno i istočno od crkve radi prikupljanja više podataka o životu tijekom prapovijesti, ali i boljšega razumijevanja ostataka kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne arhitekture uočenih na tome prostoru. Nadamo se da bismo ujedno mogli doznati i što se događalo u Novskoj tijekom stoljeća i pol osmanlijske vladavine. Sve u svemu, vjerujemo da je doprinos naših arheoloških istraživanja – prvih sustavnih na području grada Novske – novljanskoj povijesti izuzetno velik, a i da će ga buduća istraživanja još povećati.

Dodatak – o novljanskim utvrdama

Tijekom istraživanja obišli smo i položaje dviju utvrda na području Novske o kojima je pisao još L. Ilić (Ilić prema Voborski 1994: 119). Jedna od njih je nizijska utvrda zapadno od centra grada, poznata pod nazivom *Orešić grad*, koja je u stručnoj literaturi nedavno opisana (Tkalcćec, Sekelj Ivančan 2005). Ima kvadratni tlocrt, okružena je jarkom koji je nekoć bio ispunjen vodom, a unutrašnje povišenje iznosi oko 60 x 60 m (sl. 28); možda je to bila graničarska utvrda. Druga, poznata kao *Turski grad*, nalazi se na povišenome no lako dostupnom položaju sjeveroistočno od centra grada. Dobro je vidljiva na aerofotogrametrijskoj snimci dohvatljivoj na Geoportalu Državne geodetske uprave²¹ (sl. 29). Kružnoga je tlocrta – takve se utvrde često grade iz straha od Osmanlija u prvoj polovici 16. stoljeća i to uglavnom od drveta. S utvrde se vidi crkva sv. Luke i područje grada zapadno od crkve. Na centralnome uzvišenju uočili smo nedavno prirodnim putem srušeno stablo s iščupanim korijenjem. Iz zemlje

koja se uhvatila za korijenje, a koja potječe iz oko 30–50 cm dubine, lako smo prikupili desetak ulomaka keramike. Sudeći prema fakturi, riječ je o keramici koju preliminarno možemo datirati u 15./16. stoljeće. Sličnu visinsku utvrdu kružnoga tlocrta možemo također vidjeti na aerofotogrametrijskoj snimci Geoportala DGU, a nalazi se u brdima iznad Voćarice i Paklenice (sl. 30), nešto niže i južnije od položaja Sisvete gdje se, pak, nalazila župna crkva svih Svetih poznata još iz popisa iz 1334. godine, a koja se nalazi ucrtana na habsburškoj karti (prva vojna izmjera 1780. godine) (sl. 31).²²

Arheološka sondiranja bi na ovim položajima – a osobito na *Turskom gradu* – vrlo brzo i uz mala sredstva mogla pružiti zanimljive podatke o životu na navedenim utvrdama.

21 Geportal Državne geodetske uprave, Digitalni ortofoto 2014/16. godine, <https://geportal.dgu.hr>.

22 Zanimljiv je toponim *Pasjapravda*, kojim je označen prostor između spomenute Gradine i vrha Sisvete. Isti toponim – *Pasja Pravda* – nalazimo u Bosni i Hercegovini, 15-ak km sjeverozapadno od Dervente, pa nam se čini da bi mogao ukazivati na smjer novovjekovnih migracija dijela stanovništva u ovaj kraj.

Sl. 28 Nizinska utvrda Orešić grad na aerofotogrametrijskoj snimci (Geoportalski portal)
Fig. 28 Aerial photogrammetric image of the Orešić grad lowland fortification (SGA Geoportalski portal)

Sl. 29 Visinska utvrda Turski grad na aerofotogrametrijskoj snimci (Geoportalski portal)
Fig. 29 Aerial photogrammetric image of the Turski grad hill fort (SGA Geoportalski portal)

Sl. 30 Visinska utvrda *Gradina* iznad Voćarice i Paklenice na aerofotogrametrijskoj snimci (Geoportal DGU)

Fig. 30 Aerial photogrammetric image of the Gradina hill fort above Voćarica and Paklenica (SGA Geoportal)

Sl. 31 Crkva sv. Svetih i *Gradina* iznad Voćarice i Paklenice na habsburškoj karti prve vojne izmjere iz 1780. god. (MAPIRE)

Fig. 31 All Saints Church and Gradina above Voćarica and Paklenica on the First Military Survey map from 1780 (MAPIRE)

Literatura

- Andrić, S. 2009, Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 42, 115–185.
- Azinović Bebek, A. 2012, *Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske*, Unpublished PhD Thesis, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Azinović Bebek, A., Filipić, K. 2014, Breviari iz Lobora i drugih novovjekovnih grobalja sjeverozapadne Hrvatske, *Opuscula archaeologica*, Vol. 37/38, 281–300.
- Belaj, J., Stingl, S. 2018, Arheološka istraživanja crkve Sv. Martina u Prozorju 2017. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XIV, 110–114.
- Bösendorfer, J. 1910, *Crctice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske Baranjske, Vukovske i Srijemske te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Tiskom J. Pfeiffera, Osijek.
- Budak, N. 1994, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Nakladnička kuća „Dr. Feletar”, Zagreb – Koprivnica.
- Buturac, J. 1944, Popis župa Zagrebačke biskupije od god. 1334., in: *Kulturno povijesni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka*, I. dio, Kniewald D. (ed.), Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 409–454.
- Buturac, J. 1984, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine*, Vol. LIX, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 43–108.
- Demo, Ž. 2007, *Opatovina: tragovi povijesti izgubljene u sadašnjosti: rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom svetog Franje u Zagrebu 2002. godine*, Arheološki muzej, Zagreb.
- Goss, V. P., Šepić, N. 2007, A Note on some Churches with Rectangular Sanctuary in Medieval Slavonia, *Peristil*, Vol. 50, 21–40.
- Hirschler, I. 2009, Vinkovačka kultura, in: *Josipovac Punitovački – Veliko polje I: zaštitna arheološka istraživanja na trasi autoceste A5: eneolitičko, brončanodobno i srednjovjekovno naselje*, Čataj L. (ed.), Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 141–171.
- Klaić, V. 1913, Plemići Svetački ili nobiles de Zempche, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Knj. 84, 1–66.
- Kozličić, M. 2018, Dubički arhidakonat na starim geografskim kartama iz 16. i s početka 17. stoljeća, in: *Dubički arhidakonat u razvijenoj srednjem vijeku i njegovi tragovi kroz kasnija stoljeća*, Međunarodni znanstveni skup Banja Luka 24.–25. travnja 2017., Zbornik radova, Piplović F. (ed.), Europska akademija Banjalučke biskupije, Banja Luka, 63–97.
- Krčelić, B. A. 1770, *Historiarum chatedralis ecclesiae Zagrebiensis, Partis I, Tomus I* (Povijest stolne crkve zagrebačke, faks. pretisak 1. izd. 1994, Institut za suvremenu povijest, Zagreb).
- Крстић, А., Исаиловић, Н., Јаковљевић, А. 2018, Б(ц)ељин(а) – земља, кнештво, архиђаконат, дистрикт, нахија, *Историјску часопис*, Књ. LXVII (2018), 13–54.
- Majnarić-Pandžić, N. 1998, Brončano i željezno doba, in: S. Dimitrijević, T. Težak-Gregl, N. Majnarić-Pandžić, *Prapovijest*, Povijest umjetnosti u Hrvatskoj 1, Naprijed, Zagreb, 159–369.
- Marković, M. 2002, *Slavonija: povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Golden marketing, Zagreb.
- Mező, A. 2003, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége 40, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- Pavičić, S. 1920, *O govoru u Slavoniji do turskih ratova i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knj. 96 [97], 194–269.
- Predovnik, K., Dacar, M., Lavrinc, M. 2008, *Cerkev sv. Jerneja v Šentjerneju: arheološka izkopavanja v letih 1985 in 1986*, Filozofska fakulteta, Znanstvena založba, Oddelek za arheologijo, Ljubljana.
- Proštenik, V. 2009, *Župa Jazavica i počeci župe sa sjedištem u Novskoj*, Ogranak Matice hrvatske u Novskoj, Župa sv. Tome u Rajiču, Novska.
- Radić, M., Bojčić, Z. 2004, *Srednjovjekovni grad Ružica*, Muzej Slavonije, Osijek.
- Ratkovičić, R. 2009, Prilozi istraživanju zidnih slika u kapeli sv. Petra u Novom Mjestu, *Peristil*, Vol 52, 113–124.
- Réthy, L. 1907, *Corpus Nummorum Hungariae, Magyar Égyetemes Éremtár, II. kötet: Vegyesházi királyok kora*, Hornyánsky Viktor Csász. és Királyi Udvari Konyvnyomdája, Budapest.
- Stingl, S. 2017, *Novovjekovni nabožni predmeti iz grobova oko crkve sv. Nikole biskupa u Žumberku*, Diploma Thesis, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za arheologiju, Zagreb.
- Šimić, K., Zamboni, I., Fazinić, S., Mudronja, D., Sović, L., Gouasmia, S., Soljačić, I. 2018, Comparative analysis of textile metal threads from liturgical vestments and folk costumes in Croatia, *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B. Beam Interactions with Materials and Atoms*, Vol. 417(Tekstil 62 2013), 115–120. (doi: 10.1016/j.nimb.2017.06.015)
- Šourek, D. 2018, *Podatci o crkvi sv. Luke evanđelista u Novskoj iz kanonskih vizitacija u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu (1746. – 1867.) – arhitektura i crkveni namještaj* (radni tekst; 10.9.2018.)
- Težak-Gregl, T. 1998, Neolitik i eneolitik, in: S. Dimitrijević, T. Težak-Gregl, N. Majnarić-Pandžić, *Prapovijest*, Povijest umjetnosti u Hrvatskoj 1, Naprijed, Zagreb, 57–158.
- Tkalčec, T., Sekelj Ivančan, T. 2005, Orešić grad: Nizinska utvrda kod Novske, *Hrvatska vodoprivreda*, Vol. 152–153, 90–93.
- Voborski, Ž. 1994, *Luka Ilić Oriovčanin*, Poglavarstvo grada Novska, Novska.
- Voborski, Ž. 2007, *Stara Novska – iz obiteljskih albuma*, Gradsko poglavstvo grada Novske, Novska.
- Žakula, B. (ed.) 2006, *Etno frizure Hrvatske*, Kulturni centar Gatalinka, Pauk, Vinkovci, Cerna.

Izvori

- Dolgoš, Ž. 2008, Gradske priče, Radiopostaja Novska d.o.o., Novska. Geoportall Državne geodetske uprave, Digitalni ortofoto 2014/16. godine, <https://geoportall.dgu.hr> (pristupljeno: 12.12.2018.).
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, s.v. hvat (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26778>).
- MAPIRE – Historical Maps Online, <https://mapire.eu/en/> (pristupljeno: 12.12.2018.).

Summary

In the autumn of 2018, the Institute of Archaeology conducted an excavation of parts of the Church of St. Luke the Evangelist situated in the centre of the town of Novska. Parts of an older, single-nave religious building with a rectangular chancel and a triforium located in its western part were discovered during the excavation. Considering the size of the church – its internal dimensions are 11.61 x 6.96 m – we can assume that it was a private court church or a chapel of a local lord. This assumption, if it turns out to be correct, would also explain the fact that the church was not listed in the famous list of parishes composed by Archdeacon Ivan Gorički in 1334. Its foundations were built in alternating layers of brick and stone, while the walls were built of brick and their construction was based on a well-thought-out and practical project. Judging by its features, the church was most probably built in the second half of the 13th century. Numerous interesting finds from different periods were also discovered, including prehistoric pits containing pottery of the Lasinja and Vinkovci cultures.

